

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵԻԼՆ. ԵԻԼՆ.

1512-1912

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400 ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻՈՎ,

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՇՔԵՂ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ԿԱԶՄԵՑ

Վ. Գ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՊՐԱԿ ԻԹ.

29

ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹԻՒՆ

139.	Պօղոս Պատրիարք Գրիգորեան Շար. 6	պատկեր
140.	Աղա Մկրտիչ Ս. Մուրադեան	
141.	Սամուէլ Մուրադ	2 »
142.	Ռաֆայէլ Ղարաման	2 »
143.	Ղազար Կաթողիկոս Ճանկեցի	1 »
144.	Տ. Մարտիրոս քնյ. Նիկողոսեան	3 »

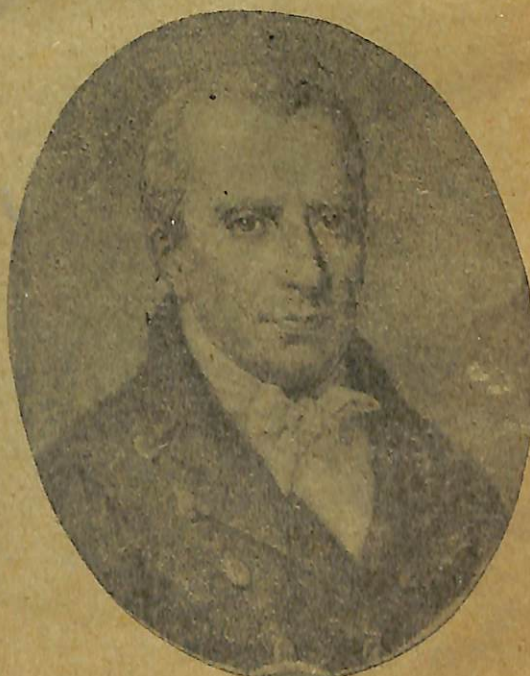
ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Վ. ԵՆ Պ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԵՊԻՍԿՈՍ

Ա. ՊՈԼԻՍ

Յապգուրթիւն ՇՍՆԹ. Ղալաթիա

1912

Սամուէլ Մուրադ

Գումարումները որոնք տեղի կ'ունենային
Երեւանի Պէզճեանի և Երեւան Գրիգոր Ամիրա Պալ-
եանի տունը, տեւեցին 1820 Յունվարի վերջե-
ւէն մինչև Ապրիլի սկիզբները և վերջապէս
գոյացաւ համաձայնութիւնը երկու կողմէ փոխ-
դարձ զիջողութիւններով և գրի առնուեցաւ :
Ամիրաները ստորագրեցին զայն և ներկայացու-
ցին Պօղոս Պատրիարքի որ ժողովի հրաւիրեց
Պոլիս գտնուող բոլոր եկեղեցականները, որոնց
մէջ կը գտնուէր նաև Կիլիկիոյ Կիրակոս Կաթո-
ղիկոսը :

Սոյն եկեղեցական ժողովքը որքան որ ալ

[illegible]

340.—Պօղոս Պատրիարքի օրով Հրատարակուած
1817ի օրացոյցը

Հռչակեալ ինքնին հարկ եղած ձեռնհասութիւնը
և կրօնական հեղինակութիւնը, սակայն երկպա-
ռակութեանց բարձման փափաքով որոշեց որ
հայ եկեղեցին ձեռնադրութեանց միջոցին չնդգէ-
Քաղկիդոնի ժողովը և Լեւոնը: Պատարագի մէջ
Հիշուին Յովհան Ռոմանեցին, Գրիգոր և Մով-
սէս Տաթևացիները: Ճանկացողներուն համար
վերջին օժման իւղը կարենայ գործածուիլ և ինչ:
Նոյն տարւոյ Ապրիլ 18ին Մայր եկեղեցւոյ
մէջ փառաւոր հանդէս մը տեղի ունեցաւ որոյ
միջոցին հայ եկեղեցւոյ գիրկը վերադարձան Հ.
Մեսրոպ Աղաճրադեան և ուրիշ վեց հոռմէական
վարդապետներ: Նոյն օրը Պօղոս Պատրիարք իր

Երկու սարկաւազները վարդապետ ձեռնադրեց
և այս ձեռնադրութեան միջոցին չկարդացուե-
ցաւ Լեւոնի և Քարկեղոսի ժողովներու նշույլքը :
Պատարազի միջոցին ալ չյիշատակուեցան Որոտ-
նեցին և Տաթևացիները :

1820 Մայիս 17ին սպուեցաւ Բան հրաւեր
սիրոյ անուն տեսարակը որ իր մէջ կը բովանդա-
կէր ընդունուած պարագաները և բոլոր ազգին
կը հռչակէր այս համաձայնութիւնը : Նոյն տար-
ւոյ Յուլիս 12ին Պօղոս Պատրիարք օրհնեց վերջին
օծման իւզը և զրկեց Կ . Պոլսոյ եկեղեցիները որ-
պէս զի ցանկացող մահամերձ հիւանդները օծուին :

Ի Լ Ն
Հրաճեթ տիրոյ:

Որ առաջի առնէ զպատասխանի
 ինդրոց ինչ ինչ մասանց հաւա
 արոյ՝ ը 1 ուսաւորչաւանդ վար
 դապետուէ Հայաստանեայց առա
 քելական սբ Լ. Կէղեցւոյ՝

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՄԵՐԱՆՈՒՄ
ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԵՒ ԽՆԴՐԱՆՕՔ
ՏՊԵԱԼ՝

ԲՆԴԵԱՄԲԻ ՍԲ Բ.Ճ ածելի Ս՝այր
ԼԿԵԴԵԳԼՅ՝

ԴԿՈՄՏ ԱՆԴՆՈՒԳՕԼԻՍ

1820 1790

Դ Տպարանի արապեան Պոշտի :

341. — Հրաւէր սիրոյ

Սակայն այս ամէն բաներուն հաշտ աչօք
չէին հայեր երկու կողմէն ալ ամէն անոնք որ
ուէր պատճառներով համակարծիք չէին զըտ-
նուեր կզած կարգադրութիւններուն, հետեւա-
բար այս ամէն կարգադրութիւնները ջուրը ձգե-
լու համար սկսան խլրտումները ժողովրդին մէջ :

Նախ այլ և այլ զրուածքներով զիտողու-
թիւններ կզան որոնց պատասխանեցին Հ. Թով-
մաս Մաքսէթեան, Հ. Սերովբէ Ճէվահիրճեան
Մխիթարեան վարդապետները և Փէշտիմալճեան
Դրիգոր պատուելին :

Նոյն տարւոյ Սգոստոսի մէջ խլրտումը սկսաւ
կազմակերպուիլ հակառակորդ ափրաներու թե-
լադրութեամբ որոնց գլխաւորներն էին Սախա-

(2320-62)

(6571-4.h.)

Պօղոս եպիսկոպոս Պոլիս մէկ քանի տարի մնալէ յետոյ դարձեալ ուղեւորեցաւ Երուսաղէմ ուր հասաւ 1828 Դեկտեմբեր 3ին և ձեռք առնելով վանքին կառավարութիւնը յաջողեցաւ վճարել վանքին 800,000 դրուշ պարտքին մեծագոյն մասը:

Թէև 1834ին Երուսաղէմի պատրիարք Գաբ-

Տ Ե Ս ՈՒ Ռ Ի Ն

Լինթառամ ծաղիկ

մեծացուցելին:

Լրարեալ մեծի Ալորդանայ վարդապետի

Տ Պ Ե Ա Լ

Ղաթեղական Լինթոս

Սրբոց Յակովբեանց:

ԴՍԷ Ե Ր ՈՒ Ս Ա Ղ Լ Ս

334

Ա. Դ. Գ.

343.—Տեսութիւն անթաւամ ծաղիկի

րիէլ Եպ. Իզմիրէն վերադարձաւ վանքը, սակայն իր խուցը քաշուեցաւ առանց իր պաշտօնը գործադրելու որով Պօղոս Եպ. շարունակեց իր ծայրագոյն կառավարչի պաշտօնը: Նոյն տարին Երուսաղէմի վանքը կ'օգտուի առաջին անգամ ըլլալով հայ տպարանով մը՝ Պետրոս Պէյ Եռասուֆեանի առատաձեռնութեամբը և կը տպագրուի Վարդան վարդապետի «Տեսութիւն անթաւամ ծաղիկի մեծացուցելին» անուն տետրակը (տես թիւ 343):

Պօղոս Եպ. միջոց ունեցած է նաև ինքզինքը նուիրելու գրականութեան որով հայատառ թուրքերէն գրած է Պատմութիւն հին և նոր կտակարանի և Զանազանութիւն հինգ դարուց 3 հատոր գրքերը իսկ հայերէն՝ Թանգարան Խրատու 2 հատոր, այս գրքերը տպուած են Երուսաղէմի վանքին տպարանին մէջ և մէկ քանի տպագրութիւններ ունեցած են: Ունեցած է նաև

շարք մը ձեռագիր աշխատասիրութիւններ որոնք անտիպ կը մնան վանքին մատենադարանին մէջ:

1840ին կը վախճանի Գաբրիէլ պատրիարք և իրեն յաջորդ կ'ընտրուի Զաքարիա Եպ. այդ միջոցներուն Պօղոս Եպ. կը կորսնցէ իր աշխատանքը սակայն կը շարունակուի Երուսաղէմի գործերուն անօրինութիւնը կատարուիլ անոր խորհուրդներովը:

1853 Մայիս 4ին կը վախճանի Պօղոս Եպ. խոր ծերութեան մէջ և կը թաղուի Ս. Փրկչի եկեղեցւոյն մէջ Երուսաղէմի պատրիարքներուն կարգը: Վրան կը գտնուի հետեւեալ տապանադիրը: «Այս է տապան հանգստեան Պօղոս Ս. Արքեպիսկոպոսի Անդրիանուպոլսեցւոյ, նախկին պատրիարքի Կ. Պոլսոյ և Ս. Աթոռոյս հարազատ և բազմերախտ միաբանի, որ ի հասակի իննսունամեայ հանգեաւ ի Տէր Յամի 1853ի 5ն Մայիսի»:

ՊԵՇՏԻՆ

ՓԵՐԳԻՆ

Լճտի ամթիգտէ տէր՝ օլան Նագլէ
յէթէր հագգընտէ իւշ ճիւտ թագ
յիմի ելէ

Կառւած շէրիֆ Բահրայէրինաէն տպագր ընտանացու Փաթրիգի Էտիրնէլ Պօղոս Լապիս
Կոպոսուն զայրէթի ելէ ինչ

Գուտա շէրիֆ Փաթրիգի իշխման Գաբրիէլ Աթէ
պիսկոպոսուն Էմիլի Էլզէ

Պատմ:

ՃԻԼՏԵ Ե ՂԵԼ

Պէթէթ Իմիթ Իմիթ Գէթէ, Ե Յօթաւ Կոթ

Ս Ե Զ — Կ Դ Զ

Գ ՈՒ Տ Ս Ե Լ Ե Ր Ի Փ Տ Ե

ՄԱՐ ԵԱԳՈՒՊ ԷՐՄԵՆԻ ՄԱՆԱՍԵՐԸՆՏԵ

344.—Զանազանութիւն հինգ դարուց

Ա.ՂԱԲԻՐՆԵՐ.— Ընդ. օրացոյց Զ. Ասատուր 1901.— Պատմ. հայոց. Ս. Պալասանեան.— Մանսեսի Պետրոս Անդրիանուպոլսեցի Տէր Թորոսեան որ տուաւ մեզ Պօղոս Եպ.ի երկու նամակներուն բնագիրները.— Պատմ. Ս. Երուսաղէմի Աստ. Եպ. Տէր Յովնանեան:

ԱՂԱ ՄԿՐՏԻՉ Ս. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

+ 1775

Երեւելի վաճառական և բարերար Սամուէլ Մուրատի հայրն էր Աղա Մկրտիչ Սարամ Մուրատեան, բնիկ Շօռօթեցի իսկ մայրն էր Բէղզատէ Եւդոկիեացի Միքայէլ Լազեանցի աղջիկը: Իւր նախահայրն էր Մուրատ Աղամալեան որ 1606 թուին Պարսից Շահ Արքաս թագաւորէն վերատեսուէ և վերակացու կարգուած էր Սպահան քաղաքին, ուր զինքը Մելիք կը կոչէին:

Մուրատ Աղամալեան նոյնպէս և հայերէն շատեր դաւանաւորն եղան հարստահարութեանց երեսէն, այլ ետքը Մուրատ Երուսաղէմ փախաւ և հոն զղջալով մեռաւ: Մուրատի որդին էր Աղամալ ծնաւ Խարիսիմոս և անոր զաւակն էր Մկրտիչ Մուրատեան որ ծնած ըլլալով հին Զուլայի Շօռօթ աւանին մէջ, բարձրաստիճան գիրք մը գրաւեց, վաճառականութեամբ զբաղեցաւ և մինչև Զնդկաստան գնաց, ուրկէ վերադառնալով դարձեալ Շօռօթ եկաւ և անկից անցաւ Օսմանեան սահմաններն Պոլիս և բնակեցաւ Եւդոկիա:

Իր ծննդավայրն թողու միակ պատճառն էր այն հարստահարութիւնները որ Նատր Շահ Թահմազ Զուլի խան Պարսից թագաւորը կը պատճառէր Հայերուն, այն ժամանակ շատեր գաղթեցին Շօռօթէն դէպի Թուրքիա, այս գաղթականներուն մէջ կը գտնուէին նաև Մկրտիչ Մուրատեանի մօտաւոր ազգականը Ռաֆայէլ Աղամալեան:

Պարոն Մկրտիչ Մուրատեան Թօխաթ մնալով բաւական հարստութիւն մը դիզեց, այլ իր ընկերները որոնք կը գտնուէին Զնդկաստան, Պասրա և Կոստանդնուպոլիս, մանաւանդ իր աներորդին Մարտիրոս որ Պոլսոյ ճիւղին վարիչն էր, զեղծումներ գործեցին և ինք անանկացաւ և ամէն բան կորսնցնելով թողուց Թօխաթը և ժող-

ուելով իր ընտանիքն ու զաւակները գնաց Ֆիլիպէ ուր իմանալով թէ յիշեալ Ռաֆայէլ Աղամալեան մեկնած է դէպի Աւստրիա, ինք ալ գնաց Վարատին իր երկու զաւակներով 1773 ին: Այն ատեններն Վարատինի հոգեւոր հովիւն էր Զ. Կարապետ Վ. Մարտիրոսեան Պոլսեցի՝ վենետիկեան միաբանութենէն որ մասնաւոր նամակ մը գրեց Ստեփաննոս Վ. Միլլանեան արքայապետին բացատրելով Մկրտիչի անել գրութիւնը և որով մէջ կը յաւելուր, «կամի վաճառել զգարդան՝ զի ունեցի դրամս՝ որով կարող լինեցի յերկրէն հանել զկինն և զերկուս դստերս իւր, և մնացեալ դրամօքն աղքատօրէն ասէլէն ապրիլ, այլ զի սատրագում ազնուականք ոչ գոն, գայ առ Գեր յարգութիւնդ ի վենետիկ, զի միջնորդ լիցիս ձեռամբ Յովհաննէս աղայի Սեղբոսեան՝ վաճառել լաւ գնով զգարդս կնոջն, զսա ճանաչէ մեր Զ. Պետրոսն, զսա ճանաչէ և Զ. Սուքիան զի է սորա հօրաքեռ թոռն...» Վարատինի մէջ քիչ մը ատեն բնակելէն ետք վենետիկ կ'երթայ և կ'այցելէ Միլիթարեանց վանքը, հոն կը մնայ 4 ամիս և անկից կ'անցնի Ալէքսանտրիա, հոնկէ ալ մեկնելով Արաբիոյ Մաշկաթ քաղաքը:

Իր կինը Պոլիս կուգայ իր երկու աղջիկներով և իր Աննա աղջիկը կ'ամուսնացնէ Պետրոս Լազարովիչեանի հետ որ Լեհաստանի հայ գաղթականութիւնէն էր և ապա փոխադրուած Պոլիս:

Մկրտիչ Մաշկաթ քաղաքէն կ'անցնի Զնդկաստանի Մատրաս քաղաքը երթալու համար սովորյա ճամբան Սուրատ քաղաքին մէջ կը վախճանի 1775 ին:

Ա.ՂԱԲԻՐՆԵՐ.— Վարդ երեւելի առանց վենետիկ Բ. հասնու.— Պատմ. Զամիչեան Գ. հասնու էջ 556, 558, 583, 587:

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

1760-1816

Սամուէլ Մուրատ ծնած է 1760 ին Եւդոկիոյ մէջ, իր հօր հետ Վարաթին գտնուած միջոցին նախնական ուսումը ստացաւ Հ. Կարապետի դպրատան մէջ ըստ ուսու ջերականութիւն: Երբ Մկրտիչ Մուրատեան կը վախճանի Մուրատի մէջ իր երկու զաւակները Կարապետ և Սամուէլ պա-
րոն Գրիգոր Շէշրիմանի խնամակալութեան տակ կը մտնեն: Կարապետ Կալկաթա կը ղրկուի վա-

րասէն ամբողջ վաճառականական գործերը թող-
լով իր փեսին, որ հետզհետէ աւելի բարգաւա-
նեցուց Սամուէլ Մուրատ և Ղարամեան վա-
ճառականական տունը, բայց նկատելով որ իր
զաւակները հետզհետէ կը մեծնան և ուզելով
անոնց ազգային կրթութիւն մը տալ, կը փախա-
գէր Վենետիկէն վարդապետ մը բերել տալ,
սակայն չկարողանալով հասնիլ իր այդ փախա-
գին կը վախճանի 1816 ապրիլ 20ին 56 տարե-
կան հասակին մէջ:

1809ին իր ծախսովը և օժանդակութեամբը
Մատրասի մէջ տպուած է Բեյխարիոս անուն
գիրքը որուն յառաջաբանը այստեղ կը գտնուի:

345.—Սամուէլ Մուրատ

ճառականութեան համար իսկ Սամուէլ կը մնայ
Մատրասի մէջ ուր կը բնակէր նաև Եդուարդ
Ռաֆայէլ Ղարամեան որ գնահատելով Մուրատի
աչալըջութիւնը իրեն փեսայ ըրաւ տալով իր
Աննա աղջիկը անոր կնութեան 1791 ին:

Այդ ամուսնութենէն Սամուէլ ունեցաւ աղ-
ջիկներ և մանչեր՝ Եդուարդ և Յովհաննէս ո-
րոնք Մատրասի մէջ ամուսնանալով ունեցան
զաւակներ, իսկ Մարիամ-Թէրէզա՝ Սամուէլի
աղջիկը ամուսնացած է Արրահամ Աղանուբեանի
հետ որմէ սերած է հռչակաւոր բանաստեղծուհին
Վիքթորիա Աղանուբ (կենսագր. տես էջ 205),
Սամուէլի ամուսնութենէն ետք, իր աները Եդ-
ուարդ Ռաֆայէլ Ղարամեան մեկնեցաւ Մատ-

ԲԵՂԻՍԱՐԻՈՍ ՅԱՐԱՅՈՅՑ ԸՆԾԻՇԱԶԷ ՐՈՒԹԵԱՆ:

Թորինեալ հոսի ի գաղղիական բարբառ ի ներ-
գուն մարմնակալ գաղղիացւոյ և անտի թարգ-
մանեալ ի լեզու լուսնի տաճիկացւոյ, յորմէ և ան-
գրածեալ եղև յարամեանս բարբառ ի վերա-
գաւառելի ՏՏ Պետրոս վարդապետէ պոռոնազ
եան կարնեցւոյ յաշակերտէն բարբառեալ:

Տպագրեալ արդեամբ և ջանիւք քա-
ջատուհիկ Պայազատի ՏՏ Սամուէլ
Մկրտիչ Մուրատեան և գոկիացւոյ ի
յիշատակ ծնողաց իւրոց ի Վերնատոս
հանգուցելոց:

Ի Հայաստանի ՏՏ Դանիէլ Կոչ Կոչ
Իւրիւն:

Յատի ՏՏ 1809:
Ի Հիթոնի Հայոց 1258 Մայիսի 22:
Ի ՄԱՐԱՐԱՍ:

Ի Եդուարդ Տէր Թոմէ Լեւոն Կոչ Կոչ
Եդուարդ:

346.—Բեյխարիոս

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Որք միանգամ ի սկզբանէ գտնուեցաւ պայծառու-
թեան եւ պերճութեան սեպհական ազգին իւրեանց, ի
վեր քան զամենայն փոյթ յանձին կալան լուսաւորել
զմիտս նոցա ազգի ազգի իմաստիւք եւ հանճարովք
ուստի իւրեւ յաղբերէ բղիկն այլ ամենայն բարիք
որք գեր ի վերոյ հանդիսացուցանեն զազգս մարդկան:

Սմին իրի՝ բաղուժք յազգաց ի սկզբանէ հետէ եւ
այսր՝ ի սոյն դիմեցին փափագանօք, ի սոյն դեգերե-
ցան անձանձիր՝ եւ զսոյն խնդրեցին յարաժամ, ոմանց
տիրապէս լինելով հեղինակ իրիք հանճարոյ, ոմանց
փառապարդեալ ճոխացուցանելով զարդի եղեւոյն, իսկ
այլոց առ զանազան ազգս գտնուի վայելչագեղ՝ եւ
ընտիր յօրինուածս իմաստից եւ գիտութեանց թարգ-
մանութեամբ ի սեփականն բարբառ անգր ամելով:
Ըստ դմին օրինակի՝ ունեւով եւ իմ գեղանգ իմն բնա-
ծին առ պայծառափայլութիւն եւ լուսաւորութիւն
ազգին իմոյ, միշտ եւ յաւէտ՝ եթէ ջանիւք եւ եթէ
արդեամբ՝ դուն գործեցի յառաջադիմութեան նորին
յայտ մասին սատարել: Սոյն այս անձուկ եւ բարե-
մըտութիւն իմ ստիպեաց զիս ծանօթանալ բարբառսն
անդիսացուց, որոյ իմն ինչ ընտելացեալ՝ ուշ եղի
հետադատել զգանազան իմաստալիր գիրս նոցին, եւ
դէպ եղև ի մէջ բազմաց վերծանել զբաշխաւոր եւ
զյաղնահանճար բանասիրութիւն բարոյական՝ ի դի-
մաց բեկտարիոսի գերահաւաք եւ ամենաքաջ զօրա-
պետին՝ ի ներհուն եւ ի բանիւքուն Մարմնակալ գաղ-
ղիացւոյ իմաստալիրեալ, զորոյ ճաշակեալ զբաղդու-
թիւն հարաջ իսկոյն ի սէր գեղապանծ, եւ չընող յօ-
րինուածսն, եւ այնուհետեւ մեծաւ անձկութեամբ
խորհէի միշտ առ մերայինս զայն ածանցել բարբառս
բայց առ ի չգոյէ ստուէն ուրուք՝ յոր ապաստան առ-
նէի զթարգմանութեան նորին գտն, ընդ երկար ժա-
մանակ կացի անմխիթար: Այսու ամենայնիւ ոչ լքու
սիրտ իմ ի բաղձանաց իւրոց՝ եւ ոչ ի խորհրդոց աստի
նահանջեցաւ, այլ ի գնալն իմ աստի իսկ յաշխարհն
սինեացուց՝ ի 1788 ամին՝ թէ եւս յայնժամ սակաւա-
ձեւն էի, սակայն ինչ ոչ հոգացեալ զծախուց, յանձն
արարի Աղայ Հեղուարդ Ռաֆայէլի Ղարամեան (որ եւ
զկին աներ իմ եղև) զբաղձանս իմ, խնդրելով ի նմա-
նէ՝ զի եթէ ի ճանապարհորդութեան իմում դէպ լի-
նէր ինձ հրաժեշտ առնուլ ի կնեցողոյս, հոգ տարեալ
թարգմանութեան տենչալի գրոյն այնորիկ՝ ծախու
իմով տպագրեալ ի լոյս ընծայէր ի յիշատակ ծնողաց
իմոց:

Ապա յաջողութեամբ տեսան դարձ արարեալ իմ
յաշխարհէն սինեացուց, բազմամեայ ժամանակաւ եւս
մնացի ի նմին թերութեան լրման փափագանաց իմոց:
Հուսկ ուրեմն՝ պատահեցաւ աստ կարնեցի վերապառ-
ուելի Տէր Պետրոս վարդապետն Պուռնուդեան աշա-
կերտն բարբառեալ, որում ետու թարգմանել ի մերս
արամեան բարբառ զայս գործ ցանկալի, եւ տպագրու-
թեամբ ի լոյս ընծայեցի ի մխիթարութիւն իմ եւ ի
յաւերժական յիշատակ ի Քրիստոս հանգուցեալ բարե-
պաշտօն ծնողաց իմոց՝ շօռթեցի բարեյիշատակ հօր
իմոյ Սարուսի Որդի Աղայ Մկրտիչ Մուրատեանց, եւ
մօր իմոյ Եւդոկիացի լազեանց Միքայէլի գուստր Պէկ-
զատոյ տիկնոջ, եւ յոյս մեծ ունիմ, եթէ որք միան-
գամ ճաշակեն զբաղդութիւն գեղապանծ բանասիւ-

սութեամբ իմա պարունակեալ իմաստից եւ հանճա-
րոց, ժողովեցեն զարժանաւոր պտուղս ի յօգուտ ան-
ձանց իւրեանց՝ եւ ի փառս պարգեւողին իմաստու-
թեան, եւ միանգամայն զծնողացն իմոց զյիշատակն
արտացեն օրհնութեամբ, որոց ամենեցուն վերամնամ,
եւն:

Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատեան

1815 Մայիս 27 թուականաւ կօակ մը բրած
էր հայ ազգին վարժարան մը բանալու նպա-
տակաւ: Սամուէլի երկու զաւակներն Եդուարդ
և Յովհաննէս անմիջապէս Վենետիկի միաբանու-
թեան ծանուցին այս կտակը որպէս զի մարդ
զրկեն Հնդկաստան, 1817 ին երկու վարդապետ
կը զրկուին որոնք մինչև որ կը հասնին, ժառան-
գորդաց մին պարոն Յովհաննէս հոն չըլլալով,
կարելի չըլլար դրամները գանձել, որով ձեռ-
նուայն ետ կը դառնան դէպի Վենետիկ:

Քանի մը տարի ետք 1821 ին, Ստեփաննոս
Ազոնց Վ. ի Աքքայութեան աստն յիշեալ պարոն
Յովհաննէս Վենետիկի վանքը աչցելով, կը
խորհրդակցի իր հօր կտակին մասին, որով կո-
րոչեն կրկին անգամ վարդապետ մը ուղարկել
Հնդկաստան: Այս անգամ 1824 ին կը մեկնի
Հ. Սարգիս Վ. Թէոդորեան որ քանի մը ամիս
մնալէն ետք յաջողութեամբ կը կարգադրէ և
հրաման ալ առնելով Անգլիական կառավարու-
թենէն 1834 ին վարժարանը կը բացուի նախ Բա-
տուայի մէջ, ապա Փարիզ քաղաքական խոն-
դրոց պատճառաւ կը փոխադրուի և յետոյ
պէտք եղաւ նոյն վարժարանը միացնել Վենե-
տիկ Ռաֆայէլեան վարժարանին հետ, իսկ այժմ
նոյն կտակով կը խնամուին Փատուայի Հայ ու-
սանոգք:

Երկար եւ շատ երկար է այս կտակներու
մասին գրուածները յառաջ բերել մի առ մի, քն-
րեցողը դիմելով մեր ցոյց տուած աղբիւրներուն
կրճալ աւելի լայն գաղափար մը կազմել:

Աղբիւրներ. — Վարդ Երեւելի արանց Բ.
հասոյ. — Որբունի 1900. — Մասեաց Աղանի
1857. — Պատմ. Մուրատեան վարժարանի 4 հա-
սոյ. — Յայտարարութիւն Մուրատեան վարժարա-
նին. — Մուրատեան վարժարան, Զուրդ եւն. եւն.:

ԵՂՈՒԱՐԴ ՌԱՖԱՅԷԼ ՂԱՐԱՄԵԱՆ 1730-1795

Հայ կաթողիկէ ինչիկ Ղարամեան Զուգայեցի 1650 թուականին ծախելով իր ստացուածքը կ'երթայ Հնդկաստան առեւտուրի համար: 40 տարի ետք 1690ին կը վերադառնայ Զուգա ունենալով 1000 թուման և հոն կ'ամուսնանայ, այդ ամուսնութենէն կ'ունենայ երեք որդի և երկու աղջիկ, որոնցմէ անդրանիկն՝ Ռաֆայէլ, Եղուարդի հայրն էր:

Ռաֆայէլ ամուսնանալով Հնդկաստանի մէջ Յովհաննէս Խօջամալի աղջկան Նանաջանի հետ,

347.—Եղուարդ Ռաֆայէլ Ղարամեան

կը վերադառնայ Զուգա ուր կ'ունենայ երկու որդի և մէկ աղջիկ որոնցմէ Եղուարդ կը ծնի 1730 թուականին:

Եղուարդ Ռ. Ղարամեան իր հօր մահէն ետք կ'երթայ Հնդկաստան Խօջամալի մօտ, քիչ ետքը իր քով բերել կուտայ նաեւ իր մայրը. Փոնդիշերի մէջ Եղուարդ կը մտնէ Անգղիացեաց ուսումնարանը, ուր քիչ ատեն մնալէն ետք կը թողու, այդ միջոցին ծագած էր Անգլո-Պրանսական պատերազմը:

1761ին աւագակներ ճամբան կը կողոպտեն զինքը և ձախ ձեռքն ալ կը վիրաւորեն, յաջորդ օրը ձկնորսները կը գտնեն զինքը և կը տանին Փոնդիշերի: Բոլորովին աղքատանալով Եղուարդ կրկին Մատրաս կը վերադառ-

նայ: Հոն կը սկսի վաճառականութեան, կ'երթայ Զինաստան, Մանիլայ, Պանկալա և 1772ին ամուսնանալով կ'ունենայ 5 զաւակներ, Աղեքսանդր, Յովհաննէս, Լուի, Աննա և Մարիամ:

Մխիթարեան միաբանութենէն Աբբահայր Ստեփաննոս Մելքոնեանի ժամանակ երբ մէկ մասը բողոքելով կ'անցնի Դրիէսթ, երկու վարդապետներ Հ. Նիկողոս Բուզանեան և Պօղոս Մեհերեան Հնդկաստան կ'ուղեւորին նպաստ ժողովելու համար:

Եղուարդ Ղարամեան կը հրաւիրէ վարդապետներէն Հ. Նիկողոսը որպէս զի իր երկու զաւակներէն Յովհաննէսը Լոնտոն տանի ուսումնասնելու համար և հայերէն լեզու ևս սորվի, իսկ Հ. Պօղոս մնայ Մատրաս միւս զաւակներուն հայերէն սորվեցնելու համար: Ղարամեան այս միջոցին կը խոստանայ կատարել վարդապետներու դիտաւորութիւնը որ էր «հիմնել Հայոց աղբի աղքատ տղոց համար դպրատուն»:

1785ին էր երբ իր երկու մանչերն ալ Լոնտոն ուղարկուեցան, հայրը իր նամակներուն մէջ խորհուրդ կուտար իր զաւակներուն, «լինել հարազատ որդիք ծնողաց, ազգին և կրօնին»: Նոյն ատենները նամակ կը գրէ Մխիթարեան միաբանութեան և կ'առաջարկէ թարգմանել Ռօլլէնի Հռոմայեցեաց պատմութիւնը (6 հատոր) Հայերէն լեզուաւ և ատոր համար կուտայ 8000 ուլփի, որ իր տոկոսներով կը հասնի 10000 ուլփի և գրքերուն շահը 5000 ուլփի ևս կը խոստանայ տալ վանքին, երբ տեսնէ առաջին հատորը: 1788 Փետրվար 1ին Եղուարդ կը գրէ Բուզանեանցի ալ նամակ մը որուն մէջ կը գտնուի թէ միաբանութիւնը ստացաւ 8000 ուլփի և չորս տարուայ մէջ տակաւին ոչինչ բրաւ և թէ ինք չուզեր ա'լ ուրիշ նպաստ բրիտանացիներէն ինծի կը ճանչնան իբրեւ մէկը Հայոց ազգէն որոնք կուտան շատ դրամներ Երուսաղեմայ և Էջմիածնայ և ուրիշ բան կը չեն գտներ, բայց Աստուած քեզ օրհնէ, թէ կը կր սխալին քանի որ այդ տեսակներէն չեմ, վասն զի եթէ անոնք փոքրիկին հաւատարիմ չեն, ինչպէ՞ս կը հրաւիրես ինծի որ ելնեմ դրամ տամ դպրատուն շինելու համար...»: Այսու հանգեւձ դարձեալ նոյն նամակին մէջ կը գրէ թէ 50,000 ուլփի կը դնէ Անգղիացեաց պանքը,

յոց աղքատ տղոց դպրատուն շինելու համար, որով իր խոստումը կը կատարէ կտակով:

Ուրիշ նամակով մը որ 1791 Յունվար 29ին գրած է, կ'ըսէ թէ իր Աննա աղջիկը պսակուած է Սամուէլ Մուրատի հետ: 1789 Դեկտ. 31ի կտակի պատճէնէն կ'երեւի թէ Եղուարդ թողած է 7310 հուն (65000 ֆր.) որ միացնելով նախապէս Մխիթ. միաբանութեան տրուած 8000

յէլ Տէր Յովհանն և Սամուէլ Մուրատ իր փեսան:

Եղուարդ իմանալով որ իր զաւակները կ'ուզեն Անգղիական եկեղեցեաց դաւանութիւնը ընդունել իր գործերը Մուրատի կը թողու և իր կնոջ մահէն ետք կ'ուզէ Լոնտոն երթալ սակայն ճամբան նաւին մէջ կը հիւանդանայ և Լոնտոն հասնելէն օր մը առաջ կը մեռնի 1795ին, դիակը ծովը կը նետեն:

348.—Սարգիս Թէոդորեան

ուլփիի հետ, դրուի Անգղիացեաց պանքը և առնուի մուրհակ պարտաւորութեան շահի հատուցման որ 1° անոր տոկոսով տպագրուին Ռօլլէնի պատմութեան և հնախօսութեան թարգմանութիւններն (հրատարակուած 1814-15 և 1825-1829): Եւ 2° անկէ ետք պահպանուի դպրատուն մի վասն աղքատ մանկանց Հայոց: Կտակակատարներն են երկու Անգղիացի և երկու Հայ, Միքա-

Սամուէլ մուրատ Մխիթարեան միաբանութեան նամակներ կը գրէ իր աներձօր կտակի մասին՝ հրաւիրելով Հ. Բուզանեանցը Մատրաս երթալ խորհելու համար թէ ինչ կերպով պիտի կատարեն կտակակատարի կամքը:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ.—Պատմ. Մուրաշեան վարժարանին 4 հասոր.—Որբունի 1900.—Սամուէլ Մուրաշի կտակի խնդիրը Թիֆլիս ելն. ելն.:

Տ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՔԱՅԱՆԱՅ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ 1815-1895

Մատի վրայ համբուող արժանաւոր քահանայներու շարքին մէջ կրնանք ներկայացնել Կեսարացի Տ. Մարտիրոս քահանայն որ գիտուն միտք մը և օգտակար առաջնորդ մը դարձած է իր հօտին և մահէն տարիներ ետք իսկ ցայսօր իր յիշատակը կը պահէ իր ծննդավայրը:

350. — Մարտիրոս քահանայ Նիկողոսեան

Ծնած է Կեսարիոյ մէջ 1815 ին, զաւակն էր կտաւագործ Նիկողոսի և իր մանկութեան տնունն էր Գրիգոր, հայրը զինքը իր արհեստին մէջ կ'առնու բայց կը տեսնէ որ երբեք յարմարութիւն չունի, այլ կը փափաքի կարգաւ սորվիլ, նախ թաղային վարժարանը կը զրկէ սպասելով առթի մը որով պիտի կարենար իր զաւակին ուսումնասիրութեան գոհացում տալ: Այդ առիթը չ'ուշանար, 1836 ին երբ Ֆիդիքա Պողոս պատուելի Կեսարիա կ'աքսորուի, Նիկողոս աղա կը գտնէ միջոցը որով Գրիգոր Կիւմիւշիան Յովհաննէսի հետ կ'աշակերտի Ֆիդիքա Պողոսի: Մեծանուն պատուելին քիչ ժամանակի մէջ կը յառաջացնէ իր աշակերտը, անանկ որ հայերէնը սովորելով քիչ չատ հմտութիւն ալ

կ'ունենայ՝ Թուրքերէն, Պարսկերէն ու Ֆրանսերէն լեզուներուն, ու ասոնցմէ զատ Ֆիդիքա առիթը կ'ունենայ իր աշակերտներուն սովորեցնելու ան բաները որոնց համար աքսորուած էր՝ ամբաստանուելով իբր բողոքական, ու Տ. Մարտիրոս ալ ետքը քիչ չէ որ պիտի դատաւարտուէր իբր բողոքական և Ֆիդիքայի աշակերտը: Ֆիդիքա Կեսարիոյ մէջ քիչ մնալով կը վերադարձայ Պոլիս, և ահա խեղճուկ Գրիգոր փոխուած և ընդգրկած ուսուցչական ասպարէզը, Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ դպրոցին ուսուցիչ կը կարգուի ուր իրեն կ'աշակերտին Գ. Գլըրճեան, Յովհ. Պալլաքեան (խմբագրապետ Ֆէլէկ՝ ի Պոլիս և Մատակ՝ ի Գահիրէ՝ թերթերու): Բ. Հալաճեան, Մ. և Յ. Էսաեան եղբորք, ևն. ևն.:

Կեսարիոյ ժողովուրդը և վիճակին առաջնորդը Գաղատիացի Յակոբ Եպս. գնահատելով Տիրացու Գրիգոր վարժապետի արժանիքը Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ վրայ քահանայ կը ձեռնադրէ 1846 ին՝ Տէր Մարտիրոս անուամբ: Քահանայանալէն ետք կը շարունակէ իր զրական գրադուսները, կը սկսի կարգաւ Ֆրանսացի հեղինակներ և ընդհանրապէս բնագիտական գրքեր, իր արժանիքը գնահատուելով՝ տեղւոյն առաջնորդէն կ'արտօնուի քարոզչու:

Իր քարոզները մեծ հռչակ կ'ունենան և Յակոբ Եպ. տեսնելով իր ձեռնասունին յանդուգն յառաջնադրացութիւնը և ըմբոստ ընթացքը որով կուզէր ժամանակը գլխի ու անցնիլ կրտսեր պառնայ զինքը բանադրել, որու համար Տէր Մարտիրոս կը պատասխանէ թէ «ես պատրաստեալ չեմ խօսի, այլ ներշնչմամբ»: Իր քահանայական յիմնամեայ կեանքը միշտ անշահախնդիր եղած է և իր ամբողջ ուշադրութիւնը նուիրած է կրթական խնդրին ու ասոր համար քահանայ ըլլալէն տարի մը ետք քաղաքին երեւելիներու մէջ ուսումնասիրութիւնը մշակելով և տեղւոյն ծանօթ կրթասէրներէն Սարգիս Արզեանի, Յակոբ Մուրթաքեանի, Յովհաննէս Կիւմիւշիանի նախաձեռնութեամբ 1847 ապրիլ 7 ին Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ բակը հիմնադրուեց անուամբ միջնակարգ նախակրթարան մը կը բանայ և նախապէս 24 աշակերտներ կ'ունենայ, որոնք

մինչև 1850 կը յաճախեն յիշեալ ձեռնարանը: Ժողովուրդը իր համեստ միջոցներով մասնակցած է այս ծախսերուն, սակայն ձեռնարանի անուամբ հաւաքուած դրամները քանի մը ծանօթ վաճառականաց քով շահագործութեան դրուած էին, բայց ապա Գոհա Բիւրիւքեհեհն ոմանք անանկաւ աւելով դպրոցին նիւթական մատակարարութիւնը կը հատնի և կը փակուի, հակառակ Տ. Մարտիրոսի սրտաշարժ քարոզներուն որով կոչ կը

գիշերներ, այլ ընդհանրապէս կիրակի ցերեկներ կուգային դաս առնել և օգտուիլ իր դասախօսութիւններէն: Կիւլպէնկեանց նահապետը ծերունազարդ հաճի Աւետիկ աղա Կիւլպէնկ իր 80 ամեայ տարիքի ծերունի վիճակին մէջ Տէր Մարտիրոսի դասերուն կը հետեւի եղբր և կը թախանձէ որ իրեն ալ հարցնէ նախորդ կիրակիի աւանդած դասերը:

Այս բաները, այս ժողովրդականութիւնը

(ԿԻՒԼԶԱՐԸ ԳԱՅՍԱՐԻՅԷ)

ՕՐԱԳԻՐ ԵՐԿԵԱԲԱԹԵԱՅ

Կ. Կոստանդնուպոլիս 1895 թ. 15 Յունիս	320	Ստորագրողներու անունները
Տպարան	70	Ստորագրողներու հասցիները
15 Յունիս	Օ. ՏԱՐԻ 48 63	ԲՈՒԿ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՎԵՐԱՆԵՐՈՒՄ

Ինչպէս ինքն իր քարոզները

Ս. Եպ. Կեսարիոյ քահանայ Տ. Մարտիրոսի մասին ինքն իր քարոզներէն շատ քիչ մը կ'ըսէ, քան զի աստ Յեան օրինակով իր քարոզները կ'ըսէր: Եպ. Կեսարիոյ քահանայ Տ. Մարտիրոսի մասին ինքն իր քարոզներէն շատ քիչ մը կ'ըսէ, քան զի աստ Յեան օրինակով իր քարոզները կ'ըսէր:

Ս. Եպ. Կեսարիոյ քահանայ Տ. Մարտիրոսի մասին ինքն իր քարոզներէն շատ քիչ մը կ'ըսէ, քան զի աստ Յեան օրինակով իր քարոզները կ'ըսէր: Եպ. Կեսարիոյ քահանայ Տ. Մարտիրոսի մասին ինքն իր քարոզներէն շատ քիչ մը կ'ըսէ, քան զի աստ Յեան օրինակով իր քարոզները կ'ըսէր:

351. — Տ. Մարտիրոս քահանայի 1863ին հրատարակած «Վարդ Կեսարիոյ»

էր վերաբաժնու առն ձեռնարանը: Սարգիս Արզեանի՝ ձեռնարանի բարեբարին մահն ալ պատճառ կըլլայ որ 1850 ին վերջնականաբար փակուի առն ձեռնարանը: Տ. Մարտիրոս չր յուսատեսութեամբ կսկսի Պատասխանել Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ վարժարանին մէջ և առաջին անգամ ըլլալով Կեսարիոյ մէջ կը բանայ աղջկանց վարժարան մը, ընթերցարան մը՝ ուր առաջին անգամ ինք կ'ըլլայ Պոլսէն և Ռուսիայէն հայերէն թերթեր բերել տուող, Գիշերային դասախօսութեանց դասարան մը՝ ուր չափաճաններ երբեմն

պատճառ դուրձան որ առաջնորդը հակառակի, ու յառաջ բերին Ֆրէնկեան — Մանուկեան վէճերը, անանկ որ Տ. Մարտիրոս ստիպուեցաւ թողուլ Ս. Սարգիս եկեղեցին որու վրայ ձեռնադրուած էր և անցնիլ Ս. Աստուածածին եկեղեցին:

Բայց վէճը հետզհետէ կը սաստկանար և կ'ըլլար առաջնորդի և հակառաջնորդականներու վէճ որու մէջ խառնուած էր նաեւ Տ. Մարտիրոս: Ֆրէնկեանք Առաջնորդին հակառակ էին, իսկ Մանուկեանք պաշտպան, այս վէճը տարիներ տե-

ու համակրանք վայելած է ժողովուրդէն: Տ. Մարտիրոսի մտերիմ բարեկամը եղած և իրեն քարոզները մտիկ ընելու համար եկեղեցի ալ երթալ չէ քաշուած: Տ. Մարտիրոսի տունը դատարանի մը երեսոյթը ունէր, ամէն անոնք որ վէճ մը կամ գործ մը ունէին կարգադրելիք, հայ թէ օտարազգի, իրեն կը դիմէին ու անոր վճռին արդարութիւնը սիրով կ'ընդունէին, ինք խաղաղարարի դերը ունէր և անգամ մըն ալ Պոլիս գտնուած ատեն 1863ին Պատրիարքարանի կողմէ քննիչ կարգուելով Կէլիպոլու գացած և հոն 8 տարուան երկպառակութիւն մը վերջացուցած է:

Անդրադառնալով Տ. Մարտիրոսի գործունէութեան շուրջ, իր յիսնամեայ շրջանը շատ բեղմնաւոր եղած է, և երէկուան ու այսօրուան սերունդին դաստիարակիչը եղած է ինք, իր աշակերտները քանի մը հարիւրներով կը համբուրէին որոնք ամէնքն ալ դիրքի տէր եղած են, ինք Կեսարիոյ մէկ անկիւնը Ֆիլիքայի աբսորէն օգտուելով կը լուսաւորուի ու իր առած լոյսը կ'ուզէ ուրիշներուն ալ շնորհել, Կիւլպէնկներ, Մանուկեաններ, Փանոսեան, Այվազեան, Զարդարեան, Պալքճեան, և ուրիշներ իրմէն առին իրենց նախնական կրթութիւնը, ու անոնցմէ շատ շատեր մէկ մէկ հրապարակագիրներ դարձան: 1860ի Սահմանադրութեան տարին իր մէջ Կեսարացիներու խումբ մը ունէր որոնք լուսաւորեալներու կը պատկանէին իրենց գլուխ ունենալով Մանգուլմէն (Միւնասէի Էրճիաս):

Պանքէրներ, վաճառականներ, ուսուցիչներ ամենքն ալ Տ. Մարտիրոսին աշակերտները եղան որոնք առաջին անգամ ստացան գործնական դաստիարակութիւն մը: Ինք մանկավարժ մը ծնած չըլլալով դաստիարակ մը եղաւ շնորհիւ այն տրամաբանութեան որ ուսած էր Ֆիլիքայէն: Տէր Մարտիրոսով անգամ մըն ալ կարող եղանք հաստատել թէ արդարեւ Պօլոս պատուելին մեծ մարդ մը եղած է և իրաւամբ թելադիրը Գաղէզ Արթինի բարեգործութեանց և գործունէութեան, այս մարդը չէ ուսումնասիրուած պէտք եղածին պէս և կ'արժէ որ ուսումնասիրութեան նիւթ դառնայ: Տ. Մարտիրոս անշահախնդիր քահանայ մը կը դառնայ ու իր իսկ գրած յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ թէ մեռել թաղել, կնուք և պսակ կատարելը չէ քահանային կոչումը այլ ուսուցանել և առաջնորդել, ու իր կեանքը մինչև վերջ այդպէս եղած է: Կեսարիոյ մէջ վերցուցած է դրամով կնուքը, պսակը, յուզարկաւորութիւնը և անոր տեղ հաստատած է ամսականի դրութիւնը, ամէն մարդ

պարտաւոր էր ամսական մը վճարել որով քահանան մուրացկանութենէ կ'ազատէր, բան մը որ այսօր նոյն իսկ շատ տեղեր կը փորձեն և փափագ ալ կայ ամէն կողմ հաստատելու այդ գեղեցիկ սովորութիւնը:

Իր դաստիարակութիւնը չէ սահմանափակուած միայն հայերու մէջ, թուրքեր ալ իրեն աշակերտ եղած են և Յոյներն ալ վազած եկած են իր քարոզներուն, իր գրական կեանքը բեղմնաւոր եղած է և ազդուելով Ֆիլիքայի գաղափարներէն, բնագոյնական և կրօնական նիւթերու վրայ յօդուածներ դրած է անստորագիր, զանազան թերթերու, այլ ընդհանրապէս «Մանգուլմէն»ի մէջ:

Իր քարոզներն ալ մինչև այն ատեն տրուած քարոզներէ տարբեր ուղղութիւն մը ունեցած են, ինք կը խօսէր կրթութեան և ազգասիրութեան վրայ, նոյն իսկ սկսելով կրօնական նիւթէ մը և կը վերջացնէր քաղաքական կամ գիտական նիւթով մը, քիչ կը խօսէր բայց խօսած օրը միւս եկեղեցիները պարապ էին ու միայն իր խօսած եկեղեցին լեցուն էր, ու մինչդեռ Առաջնորդը ունիւղիր ունէր 10-20 հոգի, Տ. Մարտիրոս հազարաւորներու կը խօսէր ու կը հմայէր:

Դաջ թրքերէն գիտէր և նոյն իսկ գրած է Պէյիքներ և Գասիսէներ:

Իր 30 ձեռագիրներէն մնացած են 2 հատ «Հրաւէր Սիրոյ» բանաստեղծական և «Դասագիրք բարոյական սկզբանց»:

Տ. Մարտիրոս կը վախճանի խոր ծերութեան մէջ 1894 յունվ. 6ին և հանդիսաւոր յուղարկաւորութեամբ մարմինը կ'ամփոփուի Կեսարիոյ Ս. Աստուածածնայ Մայր եկեղեցւոյ բակը: Տրդատեպ. Պալեան՝ Կեսարիոյ նախկին գործունեայ առաջնորդը դամբանականը կը խօսի:

Իր թոռն էր Վարդան Իսկիլիզեան ուշիմ և ապագայ խոստացող երիտասարդը որ Գահիրէի Հէլիօօլի Օսմիս ընկերութեան chef de mouvement էր և հետզհետէ մեծ ընդունակութիւն ցոյց կուտար առաջնալու, բայց դժբաղդ երիտասարդը ծաղիկ հասակին մէջ մեռաւ 1912 Մարտ 15ին:

ԱՊԲԻԻՐՆԵՐ. — ձեռիսէյի Շարգիյէ 1893 թիւ 2925. 26. 27 (Ա. Այվազեան). — Մանգուլմէի էֆեար 1893 թիւ 6975. 79. 80. 81. 85. 7040. — Հայ պարբերական մամուլը (Լեւոնեան). — Մասեհագիսու թիւն Հ. Զարբանեյեան 1883. — իր գաւակներէն՝ Տիգրան Տ. Մարտիրոսեան. — ևն.

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ» ի սոյն երկու հատորներուն մէջ ամփոփուած են 116 Հայ երեւելիներու կենսագրութիւնները և 300 ի չափ լուսանկարներ, ձեռագիրներ, գրութիւններ, նմանահանութիւններ, ևլն. ևլն.:

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ» ի Գ. և Դ. հատորները պրակ առ պրակ լոյս կը տեսնեն ամէն ամիս 1912 Յունուար 1 էն սկսեալ: Կարելի է բաժանորդագրուիլ սոյն երկու հատորներուն—Թուրքիոյ և արտասահմանի համար 60 դրշ. կանխիկ վճարելով:

Դիմել Կ. Պոլիս հրատարակչներուն վ. և Պ. Զարդարեան եղբայրք, (Զաքմագճար Թ. 24-26), Գահիրէ՝ հեղինակին վ. Դ. Զարդարեանի (Ապա-էլ-Ազիզ-էլ-Թափաշի փողոց թիւ 5) և կամ Սուրէն Զաքմագճեանի (Բաֆէ Շիշա):

Ալեքսանտրիա՝ Յ. Ղազիկեանի: Լոյկա Յ. Կ. Պէրպէրեանի:

ՄԵՐ ՎՃԱՐՈՂ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ

Տիկին Զուարդ Տր. Սուճեան պէյ Գահիրէ	4 հատոր	17,331.—
Տիարք Ա. Քիրիշեան Գահիրէ	Գ. և Դ. հատոր	120.—
» Յովհաննէս Սէթեան »	Ա. և Բ. »	60.—
» Նազարէթ Աղազարմ »	4 »	60.—
» Բիւզանդ Մարաֆ »	4 »	108.—
» Յ. Մարգարեան »	Ա. և Բ. »	108.—
» Արտաշէս Նետուրեան »	Գ. և Դ. »	60.—
» Կոպեռնիկ Էգնայեան »	Ա. և Բ. »	60.—
» Առաքէլ Պէրպէրեան »	4 »	120.—
» Յովհաննէս Մարուգեան Գահիրէ	Ա. և Բ. և Գ »	90.—
» Հրանդ Եռսէփեան Ֆակուա	4 »	120.—
» Մելիք Մէլէճեան Թանթա	4 »	120.—
» Մարտիկ Պաթիկեան Թանթա	4 »	120.—
» Կարօ Պալեան Գահիրէ 4 հատոր Յիշատակարան կը նուիրէ Պէշիկթաշի Մաքբուճեան վարժարանի		120.—
» Արմենակ Քէրէստէճեան Գահիրէ	4 հատոր	120.—
» Գեղամ Յէր Միքայէլեան »	4 հատոր	120.—
		18,885.—

ԵՍԱՅԻ Ա. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

1821-1885

ՊԱՏՐԻԱՐԺ Ա. ԱԹՈՌՈՅՆ ԵՐՈՒՍՍԴԵՄԱՅ

1863-1885

Եսայի Պատրիարք Ա. Երուսաղէմի, ծնած է 1821ին Կեսարիոյ Թալաս գիւղին մէջ: Իր ծնողքը պարզ արհեստագործներ էին, որով չէին կրնար իրենց զաւկին ժառանգորդութեան վրայ խորհիլ: 1834ին հաղիւ 13 տարեկան Պոլիս կ'եր-

ստրկաւագ, իսկ 1851ին վարդապետ կը ձեռնադրուի որմէ անմիջապէս յետոյ իրեն կը վըստահուի դպրոցաց և տպարանի տեսչութեան կրկին պաշտօնները: Իր սոյն պաշտօնավարութեան միջոցին կը

353. — Եսայի Պատրիարք Երուսաղէմի

Սոյն տարի հիւանդութեամբ կը պարտադիր մնալու 20 տարեկան եղած ատենը, ուրկէ յետոյ կ'զգայ իւր աշխատութեան մարմաջը և ինքզինքը կը նուիրէ մասնաշաղկապով հանգերձ ծանօթութիւններով: 1857ին կը փափաքի լուսանկարչութիւն սովորիլ և Ա. տեղեաց հնութիւններն նկարել, եւ իրօք ալ գրեթէ ինքնաշխատութեամբ կը յաջո-

1320-62.

6521-Ա. Կ.

սաշէն թողուած էր: Իշխան աղաները փափաքելով դարման մը խորհիլ այդ բանին, կ'որոշեն եկեղեցւոյ տակէն գտնուած անտուկ մը ոսկի ու արծաթ հին դրամները ու միտայները հալեցնել ու աւարտել եկեղեցւոյ շինութիւնը: Բարեբաղդաբար աղա Կարապետ որ այդ միջոցին հան կը գտնուէր, կը զգացնէ անոնց գործուելիք սխալը ու այդ դրամներու ունեցած հնազիտական մեծ արժէքը, որով կ'որոշուի նոյնութեամբ աճուրդի դնել զանոնք, աղա Կարապետ ամէնէն բարձր գինը՝ 500 ոսկի վճարե-

1872ին Պոլիս կ'երթայ իր հօրը արհեստին հետեւելու որոշ մտադրութեամբ:

Իրօք ալ իր ջանքերով ու յարատեւութեամբ կը յաջողի առաւել եւս մխրճուիլ հնազիտական անել բաւիղներուն մէջ և մեծ հմտութիւն համբարել այդ տեսակէտով, այնպէս որ այսօր Պոլսոյ մէջ գոյութիւն ունեցող հնազիտներու մեծագոյն մասը կը խոստովանի անոր աշակերտներէն ըլլալը:

Գէորգ Քէլէկեան իր փոքր եղբայրներն եւս հետզհետէ Պոլիս բերել տալով հոգածու կը գրտ-

358. — Քէլէկեան որբանոցի 20-րդ Մարդուան (Տիգրան խանի Ծախքով կառուցուած) եւ որ կը մատակարարուի Հ. Բ. Բ. Միութեան եւ Հ. Մ. Լ'նկ. ձեռքով

լով կը դնէ որով եկեղեցիին շինութիւնը կ'աւարտի: Այդ դրամներն ու միտայները այսօր կը գտնուին Փարիզու թանգարանին մէջ և արժանաւորապէս կը ներկայացնեն հոն Հայկական գեղարուեստը ու պատմութիւնը և կ'արժեն երկու միլիոն ֆրանք:

Աղա Կարապետի բազմաթիւ զաւակներէն անդրանիկն էր Գէորգ Քէլէկեան որ ծնած էր 1851ին Կեսաբիոյ մէջ: Իր նախնական ուսումը տեղւոյն Ազգ. վարժարանին մէջ ստանալով

նուր անոնց նկատմամբ, զանոնք կը կրթէ ու ապա իբր շառաւիղ Քէլէկեան հնազիտական տան, Պարսկաստան, Ամերիկայ ու Ֆրանսա կը զրկէ զանոնք գնումներ ու վաճառումներ անոնց միջոցաւ ընելով և այդ կերպով աւելի ևս ընդարձակելով իր գործունէութեան ասպարէզը:

Գէորգ Քէլէկեան այս կերպով յաջողած է գեղեցիկ անուն մը թողուլ Արեւելեան հնագէտներու մէջ իբր լաւ գնահատիչ և ժամանակին կանխահասօրէն գուշակած է թէ ի՞նչ աս-

տիճան մեծ ապագայ ու յառաջդիմութիւն վերապահուած է արհեստի այդ ճիւղին:

Գէորգ Քէլէկեան իբր եկեղեցասէր Հայ, միշտ հետաքրքրուած է ազգային կեանքով և օգտակար եղած է բարենպաստակ հաստատութեանց իր նիւթական օժանդակութեամբ:

1908 Փետր. 14ին մեռած է Գատը-գիւղի մէջ:

Իր մահէն ետք, 1912ին Տիգրան խան գեղեցիկ գաղափարը կ'ունենայ յաւերժացնելու իր եղբոր Գէորգ Քէլէկեանի յիշատակը, ու 20-րդ Մարդուանի մէջ կը կանգնէ Ազգային Որբանոց մը անոր շինութեան և մատակարարութեան հոգերն յանձնելով Եգիպտոսի Հայկական բարեգործական ընդհանուր միութեան:

ԳԵՆԵՐԱԼ ԱՐԵԱԿ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ՏԵՐ-ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ

1819 - 1881

Հայոց Ազգի և Ռուս Պետութեան նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցանող և Ռուս-թրքական պատերազմին նշանաւոր զօրապետ Արշակ Յարութիւնեան Տէր-Ղուկասով ծնած է 1819 թուականին և 1837 թուականին աւարտելով իր ուսումը բարձրատիճան Ռուսական ճեմարանի մը մէջ, ժամանակ մը կը ծառայէ Ս. Պետերբուրգի մէջ և յետոյ կը փոխադրուի զէպի կովկաս. ինք էնժէնիէօրի պաշտօնը չհաւնեցաւ, որովհետեւ ատոր մէջ բաւարարութիւն չէր գտնէր իր միակ փառասիրութեան և ցանկութեան: Մաթեորի աստիճանաւ ծառայութեան կը մտնէ Ապշեռոսեան հետեւակ զօրաց մէջ, ուր իրեն կը յանձնեն պաթայլօնի մը հրամանատարութիւնը մինչեւ 1858 թուականը, անկէ ետք Պարոն Ա. Ե. Վանգէլի առաջարկութեամբ՝ որ շատ կը յարգէր Տէր Ղուկասովը, հրամանատար կարգուեցաւ Ապշեռոսեան գնդին, որուն մէկ պաթայլօնով մտաւ այն շարքի մէջ որոնք պաշարած էին Գուլիքը: 1859 օգոստոս 25ին Ապշեռոսեան գնդի որսորդները (կամաւոր զինուորներ) և անոնց հետ Արշակ Տէր Ղուկասով մի պատայլօնով, առաջինն էին որ բարձրացան Գուլիքի գլուխը, շուտով անցնելով ճեղքի մը մէջէն, ուր յորդ անձրեւներ լեցած էին ապառաժին վրայ, սպաննելով բոլոր

լեռնական պահապանները և այսպէսով գլխաւոր հարուածը հասուցին Շամիլի վերջին ապստամբին: Նոյն ժամուն Ապշեռոսեաններէն զատ յար-

359. — Արշակ Տէր-Ղուկասեան

ձակեցան նաև Վրաց կամաւորները իշխան Տարխանովի առաջնորդութեամբ և Տաղստանցիները իրենց հրամանատար Ռատեցկիու հետ: Գուլիքի նուաճման համար Տէր-Ղուկասեանց եւ Ռատեցկին

ստացաւ Սուրբ Գէորգի շքանշանի Գ. աստիճանը : Տէր-Ղուկասով Գիներալ-Մաթոր ըլլալէն ետք Պրիքիտայի գլուխ եղաւ և ժամանակ մ'ալ գաւառապետ էր Միջին Տաղստանի մէջ : Իսկ երբ ստացաւ ՅՅրդ տիվիդիայի հրամանատարութիւնը, նոյն միջոցին ծագեցաւ Ռուսո-թրքական 1877-78 թուականներու պատերազմը : Ինք պետ նշանակուելով Երեւանեան առանձին գնդին, որու ղեկավարը ուրիշ զօրաց բացակայութեան պատճառաւ շատ ծանր և գրեթէ յուսահատական էր : Տէր-Ղուկասով զարմանալի ճարտարութեամբ յաղթեց անակնկալ խոչնդոտներու : Զէվների պարտութենէն ետք իրեն յետ նահանջուիլը քանի մը հազար զաղթականներով, մեծ քանակութեամբ վիրաւորեալ հիւանդ զինուորներով մէկտեղ, որ ատեն բոլորովին անհարկն ալ էր լրացնել գնդի անհրաժեշտ պիտոյքները, առանց թողլու թրշնամիին ձեռքը յաղթական ու է նշաններ, և վրեն ազատելը երեք հազար Հայ ընտանիք, որոնք Պայազիտը դիւցազնաբար պաշտպանած էին, մէկ խօսքով իր բոլոր քաջութիւնները մինչեւ Տէվէ-Պոյնուի ճակատամարտը, նաեւ էրզրումի առեւտը, ակներեւ փաստեր են որ Արշակ Յ. Տէր-Ղուկասեան տաղանդաւոր զօրավար էր՝ որ ամէն տեսակ պատերազմներու և տեսակ անսակ թշնամեաց դէմ յաջողութեամբ կարող էր մաքաւել անկախ և զուտ զօրաբանի գլուխ անցած : Անքնադատելի եղած է Երեւանեան գնդի գործողութիւնները՝ իր հռչակաւոր հրամանատարութեամբ : Շատ մը պատուանշաններէ և նուէրներէ զատ որոնք ստացած էր զանազան առիթներով, ունէր նաև Ս. Գէորգի շքանշանի Գ. աստիճանը և Գերմանական «pour le merite» օրտինը վզի վրայ կրելու իրաւունք, այս երկու պարգևները զինքը շատ գոհ թողած էին, ինչպէս ինք քանիցս ըսած է մտերմական շնորհակալի մէջ :

Պատերազմէն ետք քանի մը ամիս գրէնա-տիրների տիվիդիայի առաջնորդութիւնը վարելէն ետք Արշակ-Տէր Ղուկասով պաշտօնական և հիւանդութեան պատճառներով արձակուրդ կը խնդրէ : Ամառը 1879 թուականին Պետրեպոլի կ'անցնի և երբ կը պատրաստուէր արտասանման մեկնել, յանկարծ հեռագրով հրաման կը ստանայ թիֆլիզ վերադառնալ ուր ժեներալ Յովհաննէս Լազարեանի անակնկալ մահուան առթիւ, Կովկասի փոխարքան կը հրաւիրէ զինքը երթալ իսկոյն Զիկիչեար և ստանցնել Ախալ-Թէքէի ովախսէն ետ դարձած զօրաց հրամանատարութիւնը : Զինելով բոլոր զինուորական այն տեղի կէտերը, վերահասու ըլլալով իրերու դրութեան, Տէր-Ղուկասեանց մանրամասն հաշուով դարձաւ կրկին Տիֆլիս, խնդրելով միևնոյն ժամանակ, որ ալ զինքը արձակեն իր հիւան-

դութեան պատճառով Անդրկասպեան զօրաց հրամանատարութենէն : Արշակ զօրավար այլեւս չը վերադարձաւ և նշանակուեցաւ Կովկասեան երկրորդ զօրաբանի հրամանատար, հանգուցեալ ժեներալ Լազարեանի տեղ :

Իր կեանքի վերջին օրերը աչքերը տկարացան և հոգեկան անբացարկելի դրութեան մէջ ինկաւ, հուսկ ուրեմն 62 տարեկան հասակին 1881 յնվ. Տին մեռաւ իր մեծատաղանդ անհրաժեշտ լով պատմութեանը և իր մահուան առթիւ Ռուսական թերթերը ներբողալից յօդուածներ հրատարակեցին քանի մը օր անընդհատ, որովհետեւ Տէր-Ղուկասեանց իր բեղմնաւոր կեանքի ընթացքին մէջ մեծ անեծ և նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցած էր թէ՛ Ռուս և թէ՛ Հայ Ազգին, մասնաւոր վերջին Ռուսո-թրքական պատերազմին :

Պ. Զիւսերման Ռուս յօդուածագիրներէն մին հետեւեալ կերպով կը վերջացնէ իր գրութիւնը. «Կովկասեան զօրքն զրկուեցաւ այժմ իւր նախնադէպի և առաքինի գեներալների մեկից, ուրքա, որոնք անձամբ ճանաչում էին նորան, տարակոյս չկայ, որ անկեղծ արտմութեամբ լսեցին գեղեցիկ մարդու և տէրութեան հաւատարիմ ծառայի վաղաժամանակ մահուան օրը» :

Իսկ Փարոս Հայաստանի իր երրորդ տարւոյ երկրորդ թիւին մէջ հետեւեալ տողերը կը նուիրէ. «Որպէս Հայ կարող չենք չիշխի հանգուցելոյ մի ազգասիրական գործը՝ որ գուցէ շատերին յայտնի չէ : Երբ Բագուայ Մարզապետական Լեկեոթիւնը» դեռ երջանկալից տակ բխիչ Ռուստումեանցի թղթերուն էր իր շակ Յարութիւնեան իւր առատ նուիրարեթութեամբ մինչեւ 5000 ուրբի, առաջին եղանակով որ հիմ դրաւ այդ ընկերութեան : Թող հանգուցելոյ ուրիշ գործերն և նուիրարեթութիւններն, որք շատերին դեռ յայտնի չեն :

Ապագայ նորա կենաց պատմիչն անտարակապ ժողովի այդ ազգասիրական բարի գործը պիտի անդամով աւելի կը փառաւորէ նորա փառաւոր անունը :

Յուզարկաւորութիւնը մեծ հանգէտ ունեցած է թիֆլիզի մէջ Յունուար 11 լոր թիֆլիզի ժողովուրդը ուղեկցած զաղին : Ներկայ գտնուած է Կովկասի քան իր զաւկին և թիֆլիզի ամբողջ ներով, վրաստանի էքզարքը և միւս եայ և մահմետական դաւանութեանց էր մարմինը ամբողջութեամբ է Մայր մէջ :

Ա.Գ.Ի.ԻՐՆԵՐ. — Փարոս Հայաստանի Բ. (Մաթ-Ապրիլ) Ռուսական քեր Արձագանգ 1881 Ելն. Ելն.

ՄԱՍԵՀ ԲԱԲԱԶԱՆ ՀԱՄԱՏԱՆՑԻ (ՊԱՊԱՃՕՆ)

† 1802

Մասեհ Բաբաջան կամ Պապաճօն ծնած է Համատանի մէջ և որ իր բարեխրութեամբ և արութեամբ յիշատակելի մնացած է, մահուանդ իր իշխանական մէկ նուիրատուութեամբ. որով իր ունեցած ամբողջ հարստութեամբ կտակած է Ազգին :

Մեծ ուսմունք մը չունէր, սակայն Համատանէն գաղթելով Հնդկաստան, հաստատուեցաւ Կալկաթայ ուր ինքնօգնութեամբ յառաջացաւ և եղաւ յարգելի քաղաքացի և նշանաւոր վաճառական մը, ու մեծ հարստութիւն գիղեց. իր կտակը իր ձեռքով պատրաստեց 1794 մայիս 30ին հայերէն լեզուով և 1795 ապրիլ 1ին ալ կարեւոր մաս մը աւելցուց :

Մասեհ իր մայրը բերել տուած էր Համատանէն որ իրմէն առաջ մեռած է ու թաղուած Կալկաթայի եկեղեցւոյն բակը, ինք ալ թաղուած է իր մօրը քով :

Բաբաջան ժառանգորդ չունենալուն իր հարստութիւնը ձգած է բարեգործական և զրական հաստատութեանց :

Բաբաջան մեռած է 1802ին, իր կտակը տարիներով անգործադրելի մնալով, 1859ին Միքայէլ Նալբանդեանց առաջին անգամ կը զբաղի այդ կտակի խնդրով և ուղեւորելով Կալկաթայ կը յաջողի մաս մը դրամ տանիլ Նոր Նախիջեան (տես Յիւսէսկաւաւան, էջ 6) :

Մասեհ Բաբաջանի գերեզմանին վրայ տապանաքար մը անգամ չէր գետեղուած, Նալբանդեան հողածութիւնը կ'ունենայ հայ հասարակութեան կողմանէ յիշատակարան մը կանգնելու, այս պատճառաւ իր մահուան թուականը յայտնի չէ բայց կը կարծուի թէ 1802ին է. քանի որ ցուցակէ մը որ ժամանակին գրուած է և ուր 1786-1820 ժամանակամիջոցին հարուստ հայերու կողմէ Կալկաթայի եկեղեցւոյն և ազգատներուն զանազան ժամանակներով տրուած նուէրները խնամքով արձանագրուած են, կը գտնենք 1900 ըրբի գումար մը, 1803 թուականէն սկսեալ յանուն Բաբաջանի և որ կը յատկանայ Հայաստանէ գաղթող աղքատ հայերու, հետեւաբար կարելի է հետեւեցնել թէ Բաբաջան նախորդ տարին 1802ին վախճանած է և իր կտակը գործադրութեան դրուած նոյն տարին իսկ :

Ինչպէս կ'երեւայ, կտակը գրուած է 1794

մայիս ամսոյ 30ին իսկ յաւելուածական մաս մը ունի 1795 ապրիլ 1 թուականաւ, հիշդ 66 տարի վերջ Նոր Նախիջեան կ'ստանայ իր բաժինէն մաս մը : Քանի որ կտակի թուականէն այդչափ տարի վերջ կարելի կ'ըլլայ Նոր-Նախիջեանի իր իրաւունքին գանձումը, կը հաւատանք թէ Հայաստանի աղքատներն ալ պիտի կրնան 1861էն 51 տարի ետք գանձել իրենց իրաւունքը երբ 110 տարուան մէջ բարձրացած և մեծցած է այդ գումարը, և ո՞վ իրաւունք ունի աւելի պաշտպանը հանդիսանալու այդ հողագործի և տառուպող ժողովուրդին եթէ ոչ Եգիպտոսի Հ. Բ. Լ. Միւթիւնը որու մասնաւոր ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք, հրատարակելով նաեւ կտակագրին պատճէնը, զոր քաղած ենք Մեսրոպ Թաղիսդեանցի 1846 տարւոյ Ազգաբարձի 60րդ թիւէն :

ՕՐԻՆԱԿ ԿՏԱԿԻ

Բաբաջանի, կամ հասարակ կոչմամբ Մաթիւոսի որդի Մասեհի Համագանցոյ :

ԱՄՏԵՆԱՍՈՒՐԻ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԻ

ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐ ԵՒ ՈՐԴԻ ԵՒ ՍՈՒՐԻ ՀՈԳԻ

ԿեՅՈ՛ զիս ներքոյ ստորագրող Բաբաջանի (և կամ հասարակ կոչմամբ Մաթիւոսի) որդի Մասեհ, որ եմ հաւատով ուղղափառ քրիստոնեայ. ազգաւ Հայ. քաղաքաւ և ծրնդեամբ Համադանցի, գործով վաճառական, բնակիչ Կալկաթայ քաղաքի՝ որ 'ի Հնդիկս, ընդ Տէրութեամբ Անգղիացւոց՝ ամէն : Յամի Տեսուն հալար եօթն հարիւր իննսուն և չորք, Մայիս ամսոյ երեսունին, ես՝ յիշեալ Մասեհս յառողջութեան ժամանակի իմում, ամենայնիւ զգաստ միտս և զգայրանս ունելով՝ հաստատեցի Կտակս այս՝ իմով ստորագրութեամբ : Յորում նախ յայտնեմ զամենայն ստացուածս իմ, որ ունիմ ներկայ. որպէս ամենայն յատկութեամբ 'ի ներքոյ գրեալ տեսանի : Այսինքն Առաջինն այս՝ զի մերձ Հայոց Եկեղեցւոյն ունիմ մին մեծ բալախանայ տուն, որ ընդ լայնութեամբ տանն ի

հիւսիսայն յհարաւ՝ ի ներքոյ շինուածոյն յաւրեմտեան որմի անդ՝ ծայրէ ի ծայր դուռնէն էր են . զոր յանցեալ տարւոյն շինել հառաւ ի հիմանէ հաստանդոյս և բաւէն կառուցմամբ, ծախելով ի նմա քառասուն և հինգ հազար ուսիկ սքայ, և այս տանս սահմանն, արեւելեան կողմն է նեղ և անելք քուչայ, Հարաւայն կողմն է՝ լայնարձակ և հասարակ քուչայ, Արեւմտեան կողմն է՝ փողոց վաճառի, որ Չինի բազարի սկիզբն կոչի . ուր և իմ դուռնէն են : Իսկ ի հիւսիսայն կողմն է՝ դաւիթն եկեղեցւոյ, այսինքն, յարեւելից առ յարեւմուտս հաւասար չափոյ տանս երկայնութեան ուղղագիծ որմնի ձգի . յայնկոյս որմոյն ի հիւսիս՝ եկեղեցւոյ դաւիթն է՝ . և յայսկոյս որմոյն ի հարաւ՝ հանդերձ որմոյն իմ տանս բաժինն է, որպէս տանս Բիլսէլն՝ այսինքն՝ Ղարալէն ևս վկայէ : Երկրորդ տունն է ևս մերձ Հայոց և Լատինացւոց եկեղեցւոյն, և է սահմանակից առ յարեւմուտս և առ հիւսիս Գաբրիէլ Յօհաննէսի տանն . առ յարեւելս Մաթթալ Մարգարի որդի Նիկողոսի տանն : Իսկ ի հարաւ կողմն է հասարակ քուչայ, որպէս տանս Բիլսէլն ևս յայտէ : Երրորդ տունն է սահմանակից առ յարեւելս Սաքսանդուեան Ստեփաննոս Յարութիւնի տանն, առ հիւսիս՝ հեթանոս Ամիրջանդի տանն . առ յարեւմուտս Գաւրի Ստեփաննի տանն : Իսկ ի հարաւ կողմն է հասարակ քուչայ, որ և ներկայ ի սոյն տանս բնակիմ :

Բայց յայտանէ, այլ ևս ունիմ ինձ կայք սահմանողով, չիթով, և խսէքագրով պահանջուեալ, որպէս ամենայն հարկաւոր թուղթն և արնէրիս բիւլէլն, վաթէքն, և այլն՝ յերկաթեայ սանդղոջս գտանելոց են : Եւ զայս ևս յայտանեմ . զի ևս ի սկզբանէ անտի՝ ընդ ումեք ջամայ խարջ չեմ պահեալ երբէք՝ ընդ ծիսի վաճառականաց . վասնորոյ ահա ճշմարիտն խոստովանիմ առաջի Աստուծոյ, որ մինչ ի ներկայ թարիդս ամենին ումեք չպարտիմ ինչ սանաղէվ, չիթով, կամ խսէքագրով : Արեւմտեան եթէ ոք պահանջեաց ինչ՝ անընդունակ արապեն : Յետ այսորիկ այժմ իմ վերջին կամքս և պատուէրս յայտնեմ վասն վերջին աւուրն իմ, և մանաւանդ վասն իմ ամենայն ստացուածոցն և կայիցն և կամ վասն այլ ինչ հարկաւոր պատահմանց . զորս ամենայն աստ ի թղթովս ի հինգ հատոր բանս բովանդակեամ, որ է յս, այսինքն

Ա. Հասոր. — Առաջինն պատուիրեմ կտակակատարացն իմոց՝ զի թաղեացն զմարմին իմ ի գաւրի եկեղեցւոյն՝ մերձ գերեզմանի մօրն իմ, կատարելով զամենայն հոգեւորական պաշտօնս ըստ ծիսի քրիստոնէականաց՝ օրինաւոր և միջակ ծախելք : Սակս տեղոյ գերեզմանին իմ, մի տացն ինչ . քանզի սակս տեղոյ գերեզմանաց իմ, ևս և վասն իմ տանս եղելոցն՝ երկու քաթայ և մին կուտրտ գետին եմ տուեալ եկեղեցւոյն յիմ տան գետիցն . ուրեմն եթէ պահանջեացն ինչ՝ և ձրի ոչ թաղեացն զգին իմ, և կամ զգի ներքոյ յիշեալ Աննային, յայնժամ թաղեացն զիս ի հանգստարանին Ինգլիզաց . և զյիշեալ Աննային թաղեացն ի գաւրի եկեղեցւոյ, տալով զգին տեղոյ գերեզմանի նորա՝ նման այլոց՝ Եւ զվերն յիշեալ իմ տուած գետինն՝ օրինօք դատաստանի տիրեացն և խառնեացն ընդ գետին տանն իմ : Եւ յետ թաղման մարմնոյն իմ, երկաթեայ սանդղոջս բացցն ի ներկայութեան երեք բարեխառն Պարնաց . և զամենայն եղեալսն ի նմա յիշեալ ներկայ Պարնաց վկայութեամբն և թաաւլութեամբն տիրեացն : Նոյն երկաթեայ սանդղոջս մի վաճառեացն . այլ՝ զամենայն հարկաւոր գրեանքն իմ կըրկին ի նոյն սանդղոջն փակեալ պահեցն՝ վասն տպանութեան : Նոյնպէս, ամենայն իմ ստացուած և իմ անուամբ գտեալ տներ, գետին, և կամ այլ շինուածք, որքան և ներկայ ունիմ, որպէս վերն գրեալ կայ . և կամ եթէ այսուհետեւ ինչ ստացայց և ի ներքոյ գրեցից յատկացեալ նշանաւ և սահմանօք՝ համայն և բոլոր անշարժ կայքն իմ, այսինքն տներն և այլն՝ առանց վաճառել, առանց դրաւել, և առանց գին դնել մնացէ՝ Գանդի ամրափակեմ կտակաւս իմով և բառեկարողութիւն ներքոյ յիշեալ սամատեարցն կայից իմոց . և մանաւանդ՝ նոյնպէս և իմ կտակակատարացն . զի մինչ ի ցմին մատնաչափ տեղ ևս չունի և չունիցի ոք կարողութիւն վաճառել, կամ գրաւ դնել և կամ գին դնել իմ անուամբ և ստացուածով գտեալ տներն, և այլն . և կամ ի կողմանէ այսոցիկ հախսայ վերառնուել յիմ բատաղիցն : Իսկ միւս այլ որ ինչ և գտանիցի ինձ չարժիկ բատաղ, թէ Դադդ գրամ իցէ, թէ վաճառելի չարժուի իր, և թէ թալապիր, զամենայն չարժիկ իրան յիւրում ժամանակին վաճառեացն . թալապիրս և անէրիս քրեհն ժողովեացն . և ի ժողովեալ մապաղիցն ֆի հա

րիւրին հինգ՝ իւրեանց հախսայ վեր առցն : Նոյնպէս և իմ թաղման, անէրի մարամաթի, խաղնի, և ի ներքոյ յիշեալ երեսուն և մին ուսիկ ամսական խարջն վեր առցն, և մընացեալ մապաղին կուսպանու սանաղ կամ սարթիփիկէթ տացն, մուղաթի մնացէ : Եթէ կուսպանու սանաղ կամ սարթիփիկէթ չգտանիցի, գրաւականով մուղաթի դիցն մինչև մին արժանաւոր եկամուտ բերող տուն, կամ գաթ կամ գուքաններ և կամ այլ ինչ արժանաւոր և արդիւնաւոր շինուածք պատահեցի և գնեացն, և յորժամ այնպիսի ինչ պատահեցի եթէ նոյն մուղաթի մապաղն և իւր մուղաթն ոչ բաւականացի զայն ի գնել, մուղաթի վերառցն որքան դէամ և հարկաւոր իցէ . և գնոյն գնեացն, և յետոյ յիմ անէրի քրեհիցն հատուցն զպարտան : Եւ գնոյն նոր ստացեալ շինուածքն ևս յորժամ գնեացն էս թղթովն՝ իմ ստորագրութեան ներքեւ իւր ամենայն սահմանն և նշանն յատկացուցեալ գրեացն, թէ՛ այս նոր շինուածքն, և կամ էս ինչ տունն ևս վերն յիշեալ Մասեհի բատագոյն գնեցինք, և նորա յիշատակ մնալոց է առանց վաճառել, և առանց գրաւ դնել յաւիտեանս ժամանակաց . որպէս վերն յիշեալ տներն : Եւ նորա քրեհն ևս իմ միւս անէրիս քրեհի խառն բաժանեացն համեմատ իմ ի ներքոյ պատուիրանին :

Բ. Հասոր. — Երրորդ պատուիրեմ կտակակատարացն իմոց, զի Ստեփաննոս Յարութիւնի տան սահմանակից իմ երրորդ տունն, ևս տան ամենայն սարանջամն, այսինքն՝ օջանայն բոլորն սնապուկաս յանձնեացն . թատկով իմ աղախին Աննային : Եւս յիմ մահուան օրէն սկսեալ որքան և կենդանի մնացէ յիշեալ Աննային, ֆի ամսէն երեսուն ևս մին ուսիկ սքայ խարջի տացն սմա, որ նոյն խարջովն ևս տան ամենայն սարանջամովն ի յիշեալ տանն բնակեացի առանց քրեհ՝ մինչ իւր մահն : Եւ իմ մօրս աղախին Սուլային ևս իւր կառավարութիւնումն պահեացէ յիշեալ Աննային նոյն խարջովն : Բայց եթէ տարածայնութիւն պատահեցի մինն և կամ միւսն չկամիցին միմեանց մօտ մնալն՝ յայնժամ իմ կտակակատարքն յիմ բատաղիցն ևս քրեհ հարիւր ուսիկ սքայ տացն յիշեալ Սուլային, և փարսաթի տուեալ ի Սուլային հանցն զնա ի տանէն : Իսկ Աննային մնացէ ի տանն մի և նոյն երեսուն և մին ուսիկ սքայ ամսական խարջովն . բայց չու

նիցի կարողութիւն վաճառել, գրաւ դնել, և կամ չնորհել ումեք գտունն և կամ ի տան սարանջամիցն հատոր ինչ : Ընտրի յետ մեռանելոյ յիշեալ Աննային, իմ կտակակատարքն զվերն յիշեալ ամենայն և սարանջամն և կամ այլ զոր ինչ կայք գտանիցն յիշեալ Աննային՝ վաճառեացն : Եւ գուցէ յիշեալ Սուլային մինչև ցմահ յիշեալ Աննային մնացեալ իցէ ի տանն իմ ընդ կառավարութեամբ Աննային, յետ մեռանելոյ Աննային, զվերն յիշեալ երեք հարիւր ուսիկ սքէն յիմ անէրի քրեհիցն տացն և հանցն զնա ի տանէն : Տունն քրեհով տացն, տան քրեհն, և տան սարանջամն և կամ միւս այլ ինչ իրաց ծախսի մապաղն ևս վերն յիշեալ իմ անէրիս քրեհի խառն բաժանեացն՝ համեմատ իմ ի ներքոյ գրեալ պատուիրանին : Արդ՝ դարձեալ ևս վասն յիշեալ Աննային և Սուլային պատուիրեմ . զի ի վերն յիշեալ սոցա խարջին և այլն՝ անխափան և անպատճառ տացն : Գանդի՝ բազում ամք են յորմէնտէ սպասաւորք են տանս իմ, և մանաւանդ մինչ Բրիտանական հաւատս ընկալան ի տանն իմ, վասնորոյ առաւել հարկ է գնոսա խընամել :

Գ. Հասոր. — Երրորդ պատուէրս յայտնեմ կըտակակատարացն իմոց, զի իմ ամենայն կայքն, այսինքն վերն յիշեալ տներն՝ և այլն, զորս ներկայ ունիմ, և կամ զորս այսուհետեւ ստացայց ստացուածով, այսինքն զկնի մահուանն իմ, ամենայն որ ինչ կայք գտանիցին ինձ ի վերայ աշխարհիս՝ զայն ամենայն միանգամայն ահա՝ ի կենդանութեանս իմում գրովս հաստատեցի ի ժամանակութիւն ներքոյ յատկացեալ տեղեացն այսպէս : Իմ ամենայն կայքն տանս և վեց բաժին և կամ մասն համարելով, ի նոյն տանս և վեց մասնիցն՝ ութն մասն վախճարաւրի և կատարելապէս հառ Ազոֆ գաւառոյ Նոր Նախիվեանու քաղաքի Հայոց բարեկարգութեանց : Այսինքն՝ երկու մասն դպրատանցն, երկու մասն աղքատանոցն, երկու մասն հիւանդանոցն, և երկու մասն որբոց տանն . առ ի մնալ անդ ի նոսա ինձ յիշատակ ի քառութիւն մեղացս՝ և ի միւրթարութիւն Ազգին մեր : Եւ մնացեալն յուրմն մասանց վեց մասն թողումն մնալ վասն Կալկաթայ քաղաքիս Կօրա աֆ-Ռիկուէչտի բանտարկելոցն, այսինքն, փոքր Զլի բանտարկելոցն : Եւ երկու մասն թողումն մնալ վասն Կալկաթայ

եկող Հայոց ազգ դարձրեալանայն, այսինքն Հայաստան աշխարհիցն մեր ազգ դարձրեալան ազգատ բիւռեղիգար մարդկանցն՝ որք եկեացն առաւ։ Որպէս վերն գրեցի թէ իմ ըստազն տանն և վեց սամ խոտկի, ահա՛ այս երեք տեղեաց բաժինն եղև տանն և վեց սամ։ Որպէս վերն սամ արարածիցն յայտնիայ։ Սրդ աստանոր վերն յիշեալ սամատէրեցիցն, և նոցա կողմանէ տեղս եղեալ վէթիլնէրիցն՝ որք իմ կտակակատարք պէտքայ լինին, ի նոցանէ ես խնդրում եմ և պատուիրում եմ նոցա՝ որ մշտապէս հաւատարմաբար հետեւող եղիցին անէրի մարտավթին և քրեհով տալոյն, որ մի գուցէ անմարամթ և դատարկ մնալով աներն քանդվին, և աղքատքն ի միմիարութենէ զըրկուն։ Ուրեմն պատուիրումեմ, զի իմ կրտակակատարքն՝ այսպիսի հաւատարմաբար հոգացողութեամբ յամենայն տարւոյ Դեկտեմբեր ամսուն, իմ ըստադի նոյն տարէն և կամուան ջամայ արացեն, և ջամ եղած մապղաղիցն նախ իւրեանք՝ ֆի հարիւրին հինգ իւրեանց հախսայ վեր առցեն, յետ այնորիկ ևս անէրի մարամթի, խաղնի, և վերն յիշեալ երեսուն և մին ուսկի սամական խարջն, և կամ այլն վեր առցեն և ապա մնացեալ մապղաղն վերն գրածիս համեմատ տանն և վեց սամ արացեն, ութն սամն նոյն յառաջակայ Չանէր ամսունն առաքեսցեն ի նոր Նախիջեան բարեկարգութեանց կառավարչաց ձեռն։ Եւ երկու սամն էլ նոյն Չանէր ամսունն բաժանեսցեն Հայաստանիցն եկեալ դարձրեալան բիւռեղիգար մարդկանցն։ Իսկ մնացեալն վեց սամն, Կորտ աֆ Ռիկուէշտի բանտունն եղեալ քըրիստոնեայ բանդարկելոցն՝ քանի անձին պարտքն վճարելէ՝ որ բաւական լինիցի, էսքան անձանց պարտքն հատուցեն և ի բանտիցն ազատեսցեն յաւուրս Մեծի Աւագ Շաբաթու պահոցն։ Բայց եթէ ի նոյն բանտին քրիստոնեայ անձինք չգտանիցին էս միջոցունն, և կամ գուցէ սակաւ անձինք գտանիցին, և յիշեալ վեց սամիցն աւելի մապղաղ մնացէ՝ առ այս պատուիրեմ, զի նոյն մապղաղովն ի նոյն բանտունն եղեալ քըրթ և կամ հեթանոս բանդարկեալս ազատեսցեն, քանզի վերն յիշեալ տեղսն և կամ անձինքն են ինձ ժառանգ և սամատէր ամենայն կայիցն իմոց՝ զկնի մահուանն իմ։

Դ. Հաճոր. — Չորրորդ պատուէր յայտնեմ կտակակատարացն իմոց. թէպէտ ես հաւատարի գիտեմ՝ որ ինձ ազգական չունիմ ուրեք,

բայց գուցէ ոմանք յայտնիցին, յայնժամ և նոցա իւրաքանչիւրոցն հինգ ռուբլի սքայ սալամաթի և մասն տացեն, միանգամ յամենայն կայից իմոց. և նոյն հինգ ռուբլին եղիցի իւրեանց մասն, հուսկ յետոյ այժմ։

Ե. Հաճոր. — Հինգերորդ պատուէրս յայտնեմ ամենեցուն, զի ի լրութիւն և ի կատարումն վերն յիշատակեալ բանից իմոց՝ ահա՛ հաստատեցի ինձ Նախիլին տեղակալ առաջին կրտակակատար և կատարեալ վէթիլ նոր Նախիջեանու բարեկարգութեանց կողմանէ տեղս եղեալ բանակատարսն կամ վէթիլսն յիւրաքանչիւր ժամանակի ո՛վ և իցեն, որպէս ներկայ են Պարոն Ներսէս Յօնանէս, և Պարոն Դիոնէսիոս Հայրապետեան, վասնորոյ հաստատեմ, զի սքայ եղիցին ինձ առաջին կտակակատար և կատարեալ վէթիլ։ — Ուրեմն, որպէս ներկայ սքայ են, նոյնպէս և յետ սոցա՝ ոչք և կարգեսցին ի նոր Նախիջեանու Սրբազան Արք եպիսկոպոսէն և ի բարեկարգութեանց կառավարչաց անտի, յայնժամ նոքա եղիցին ինձ առաջին կտակակատար և կատարեալ վէթիլ։ — Այլ եւս վերն յիշեալ կտակակատարացն իմոց որպէս ընկեր և օգնական, և ինձ երկրորդ կտակակատար և վէթիլ հաստատեմ լինիլ Կորտ աֆ Ռիկուէշտի կումիշինէրն, այսինքն Կորտ աֆ Ռիկուէշտի դատաւորաց զառաջին դատաւորն՝ յիւրաքանչիւր ժամանակի ո՛վ և իցէ։ — Որ ևս աստ յիշեալ երեք Պարոնքն ինձ վէթիլ և կտակակատարք են, վասնորոյ և երեքն ի միասին մին խորհրդով աշխատեսցեն ի փառս Աստուծոյ կատարել աստ գրեալ զպատուիրանս իմ։ — Սրդ վերջաւորութիւն տալով բանից իմոց յայտնեմ, զի այս է իմ վերջին կամք և պատուէրն, որպէս ահա՛ վասն հաստատութեան և հաւատութեան՝ չորք թուղթ մին օրինակ գրեցի, և ի ներկայութեան վրկայիցն ստորագրեցի և կնքեցի ի փառս ամենորհեալ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ՝ միոյն Աստուծոյ. Որում փառք և երկրպագութիւն մատուցի անդրաւ յաւիտենիւ ամէն։

Եղև յամի Տեառն հաղար եօթն հարիւր իննսուն և չորք, ի Մայիս ամսոյ յերեսնոցն, ի Կալկաթայ։

ՄԱՍԵՆ ԲԱՐԱՋԱՆ, կամ ՄԱՐՏԻՐՈՍ

Վկայեմք որ ստորագրեաց եւ կնքեաց, հռչակեաց և հաւանեաց վերն յիշեալ Մասեն Բաբաջանն (կամ հասարակ կոչմամբ Մասեն Մարտիրոսն) թէ այս իմ կտակնայ եւ իմ վերջին կամքնայ, եւ իւր խնդրանքն

մեր անունն գրեցինք աստ որպէս վկայ։ Վերն գրածն չորք մին օրինակ գրելով համեմատ միմեանց միեւնոյն ժամանակումն ձեռնագրեաց առաջի մեր։

Տէր Սեփաննոս Բախանայ Տէր Յարութիւնեան։ Մարգար Յովհաննէսեան Բարսեմեանց։ Յովանջան Պետրոսեանց։

ՅԱՅՏՆԻ լիցի ամենեցուն, զի ես ներքոյ ստորագրող Համադանցի Բարաջանի որդի Մասեն (որ հասարակ կոչմամբ Արդալմասեն Մարտիրոս կոչիմ) յամի Տեառն 1794 Մայիս 30, չորք դանայ ի մին օրինակ կտակ ունիմ գրեալ, յորոց և մինն առաքեալ եմ ի նոր Նախիջեան։ Եւ այժմ վասն ներկայ իմ առաւել հարկաւորութեան և օգտին, ի յիշեալ կտակովն իմ յայտնեալ յերից տանց մինն՝ այսինքն է, մեր եկեղեցւոյ սահմանակից իմ նորաչէն մեծ բախանայ տունն իւր ամենայն սահմանօքն հանեցի իմ ըստադիցն և ի նոյն կտակիցն. և ամենայն յօժարութեամբ իմով կատարելագէտ վախմ արարի և ետու յատկացեալ և առանձին՝ նոր Նախիջեան քաղաքի Սուրբ Դրիգոր Լուսաւորչի անուամբ աւագ եկեղեցւոյն, անմասն առնելով այսմ տանս զմիւս ստատեարսն, որ ի կտակին կան։ Եւ զփոխարէն տանս այս ստացայ և հաստատեցի ինձ յիշատակ և ի ժառանգութիւն հոգեւոր՝ գլխեալ Սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցւոյ սուրբ Մանակ և սուրբ Մեսրոպ անուամբ զերկուսն դպրատունսն։ Իմ յիշեալ տանն զին եղի յիսուն հաղար ուսկի։ Եւ յիշեալ դպրատանցն եւս մինչ հարկաւորայ ունել վասն տարեկան խարջին քառասուն հաղար ուսկու մուգաթ, վասնորոյ և ես իմ տանս եկամուտն քառասուն հաղար ուսկու եկամուտ խոտկելով՝ այսպէս տուր և առութիւն արարի, որ յիշեալ իմ տունն մըտունջնաւոր վախմ մնացէ յիշեալ Լուսաւորչի յեկեղեցւոյն՝ սակա կառավարութեան յիշեալ երկու դպրատանցն։ Նմանապէս և յիշեալ դպրատաներն մշտնջենաւոր իմ յիշատակաւ մնացեն ի նոր Նախիջեան, և ի տպեալ գրեանս յիշատակեսցին։ Ուստի և որդէն իսկ ահա՛ խոստանամ առաջի Աստուծոյ և մարդկան, ոչ եւս իշխել այսուհետեւ ի վերայ յիշեալ տանն և նորին եկամտին իբրեւ տէր, այլ միայն՝ ցորքան կենդանի մնացից եւ գլխեալ տունն և իւր եկամուտն ի ներքոյ կառավարութեանս պահելով իբրեւ ի կողմանէ նոցա գործակալ, հաւատարմաբար դամենայն եկամուտն ժողովեցից, հարկաւոր չինելիքն չինեցից, և մնացեալ եկամտովն՝ կթէ յիշեալ տանն մերձ կամ ջինու բաղարումն՝ կամ յալին գետոյն տուն՝ դուքան՝ դուղամ՝ գաթ և զմին պատահեացի ի վա-

ճառս, զայնուսիկ եւս գնեցից դարձեալ ի ժառանգութիւն յիշեալ դպրատանցն։ Եւ որպէս յիշեալ տան եկամուտն նոյնպէս և նոր ստացելոց զեկամուտն առաքեցից ի նոր Նախիջեան բարեկարգութեանց կառավարչաց ձեռն։ Նմանապէս և յետ իմ մահուանն ի յիշեալ կառավարչաց աստ կարգեալ օրդնին յաջորդելով գտեղի իմ, գլխեալ տունն և զնոցին ամեն, եկամուտն զամեն՝ եւս եթէ նոր ստացեալ տունք և այլն իցեն ինչ ընդ այնոցիկ, եւ զնոցին ամենայն եկամուտն զամենայն որդեղով եւ յատկացուցանելով յիմ ըստգալիցն անպակաս եւ անթերի տիրեսցէ։ Չանչարժան պահեսցէ ի ներքոյ կառավարութեան իւրոյ իբրեւ տէր, և զչարժիսն առաքեսցէ ի նոր Նախիջեան։

Եւ ի հաստատութիւն այս տուր եւ առութիւնս եւ վախմարարութեանս իմ, մին գումար ոսկի. բէհանայ յինքառի ի յիշեալ կառավարչաց օրդնի Տէր Ստեփաննոս Տէր Յարութիւնէն, ըստ ծիսի տունս վաճառողաց։ Ընդ այս եւ վասն բառնալոյ զապագայ փոփոխութեան, ութսուն հաղար ուսկի սքայ գունահրաբի տալոյ պարտական կապեցի զիմ անձն, կայքն, օրդնին, կտակակատարն, ժառանգն եւ անուանեալն, յիշեալ կառավարչացն եւ կամ նոցա օրդնի յիշեալ Տէր Ստեփաննոսին, և ապագայ նորին տեղակալ յիշեալ կառավարչաց օրդնուն՝ այսու պայմանաւ։ Այսինքն եթէ վերն յիշեալ վախմարարութիւնս ստեցից, կամ փոխարկեցից, հանելով ի յիշեալ Լուսաւորչի յեկեղեցւոյն կամ ըստ բողոքին եւ կամ ըստ մասին, իւրիք ինչ կերպիւ և պատճառաւ, յայնժամ յիշեալ ութսուն հաղար սքայ ուսկի գունահրաբին հատուցից եւ եւ կամ իմ օրդնին և այլն՝ յիշեալ կառավարչացն և կամ նոցա օրդնուն։ — Սրդ և զայս յայտնեմ, զի այսու գլխեալ կտակն իմ ոչ իսպառ լուծանեմ. այլ միայն զայս յիշեալ տունն և իւր եկամուտն հանելով անտի ի բաց յիշխանութենէ կտակաւորացն և ի ժառանգութենէ անդ յիշեալ միւս երկու սամատեարցն՝ զայլ մնացեալ ըստագն, կտակն, կտակակատարքն և սասմատեարքն, այսինքն ի նմա յիշեալ պատուէրն և երեք կտակակատարքն, և երեք սասմատեարքն թողում դարձեալ միալ հաստատուն սո ի կառավարել և ի ժառանգել զմիւս աներն և ըստադն ըստ ցուցմանն և ըստ բաժանմանն, որ ի նոյն կտակին տեսանի։ — Յետ այսորիկ և վասն մեծի կասկածանայն զոր ունիմ ի նենգաւոր և յանդադար թըշնամեաց իմոց. ահա՛ գլխեալ եկեղեցւոյ սահմանակից իմ տան հիւսիսային կողման գորմն և յորմոյն իմոյ անտի մինչ զյիշեալ սուրբ

տաճարի որմն, որ եկեղեցւոյ դռնին է, զնորին խոյ ձեն և զչափն պատ ի ներքոյ նը- շանաւորեմ ընդ այս, և վանն ապագայ ա- պանով մնալոյ իմ ըստադին, և տանցն և այլն և իմ վանն միամտեալ գնալոյ առ Տէր՝ զնոր նախնականութեանց կառավա- րիչն, և կամ զնոցա օրդնին՝ ի վերայ իմ կտակակատարաց առ իմ կտակակատարու- թեան գործոյն, մշտնջենաւորական էմին և ինձ տեղակալ հաստատեմ ահա ըստ ամենայ- նի: Այսինքն յիշեալ կառավարիչքն՝ և կամ նոցա օրդնին, իմ կտակակատարաց զգործս առ իմ ըստադն՝ քննեցեն և զամենայն իմ կտակիս ներհակ և իմ ըստադիս վնաս գործ- քնն ինչ՝ յորժամ տեսնիսցեն, տիրաբար արեւելցեն և աւերեցեն, եւ ի հարկաւոր ժամանակի՝ կարողութիւն ունիցին առանց հարցանելոյ միւս սամատեարցն և կտակա- տարցն իմ, ինքնիշխանաբար ներհակիլ իմ ըստադիս վնասողացն և ոտխայն, և ի դա- տաստան մտանել, և մինչև յերօղ ևս ապիլ առնել: Եւ ի յայսպիսի պատահմունքս՝ ամե- նայն մանրամասնաբար խնայով՝ եղեալ խար- ջն, որքան մապաղ որ խարջած լինիցին, կթէ մինչ ի քառասուն հազար ուսուրի ևս իցէ,

իւր անցեալ ժամադակաց մուղաթովն՝ յիմ անէրին և իմ ստադին յեկամտիցն՝ պարտա- կան են հառուցանալ իմ կտակակատարքն, որպէս և ահա՝ պատուիրիմ յիշեալ իմ երեք կտակակատարացն, տալ անպատճառ: Եւ վանն բարեպէս բերելոյ զամենայն հարկաւոր գործսն, և կամ զգանգատն և զլանդիմա- նութիւնս իւրեանց յայտնելն ի դատաստանի աստ, ի ձեռն իմ վէժիլ Վիլէմ Հիկ, և Բեն- ջիմն Թաւնեթին, և ի ձեռն Մար Բարօս և Շայ Կօնսէրպօյն յառաջացուցեն: Նոյնպէս և իմ հաւատարիմ՝ հեթանոս Մօհանայ Բարուն, և իմ սարքար Կալիչէրէն Դէյն, ամսական վարձիւք պահեցէ յիշեալ իմ տեղակալ օրդ- նին՝ ի սպասու իւր, քանզի սոքա են տեղեակ իմ ամենայն անցիցն: Եւ ահա՝ առ այս՝ զեր- կուս թուղթս դրեալ է մի յօրինակ, ի ներ- կացութեան վկայիցն ստորագրեցի, կնքեցի, և յանձնեցի յիշեալ Տէր Ստեփաննոս Տէր Յա- րութիւնին: Այսու ամիւ, զայսոսիկ ինձ պարգեւողին Աստուծոյ մատուցանեմ փառս և երկրպագութիւնս անդրաւ յաւիտենիւ ա- մէն: Եղև յամի Տեառն հազար եօթն հարիւր իննսուն և հինգ, Ապրիլ ամսոյ մինն, ի Կալ- կաթայ:

ՄԱՍԵՀ ՊԱՊԱՅԱՆ
ԿԱՄ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Վկայեմք՝ որ ստորագրեաց, կնքեաց և յանձնեաց
ԷԼԻԱՋ ՄԻՆԱՍԵԱՆ,
ՄԱՐԻԱԿ ԷԼԻԱՋՅԱՆ

Այբ, Բեն, Գեմ, Դայ դրով կենաձեւ կարմիր գիծն ցուցանէ լինիլ իմ տան հիւսիսային կողման որմն, որոյ յայտնոյս առ հարաւ հանդերձ կենաձեւ որմովն իմ տանս բաժինն է: Եւ յայտնոյս որմոյն առ հիւսիս՝ եկեղեցւոյ բաժին գետինն է, որ եկեղեցւոյ դռնից կոչի:

Յայբ գրեցն մինչ ի բեն գիրն, որ եկեղեցւոյ գետինն է քսան եւ վեց ձեռն եւ երեք մասն է, որ համարի քառասուն ֆուլթ:

Բեն գրեցն մինչ գեմ գիրն՝ որ եկեղեցւոյ գետինն է՝ քառասուն ձեռն է, որ համարի վաթսուն ֆուլթ: Գեմ գրեցն մինչ ի դայ գիրն՝ է երեսուն եւ վեց ձեռն, որ եկեղեցւոյ դռնիցն է, եւ է յիսուն եւ չորք ֆուլթ:

Ա.

Բ.

Դարձեալ՝ գեմ գրեցն մինչ ի դայ գիրն՝ է տասն եւ եօթն ձեռն, որ համարի քսան եւ հինգ եւ կէս ֆուլթ:
Վերն սղալ գրեցաւ, վասնորոյ աստ ուղղեմ. այսինքն՝ բեն գրեցն մինչ ի դայ գիրն՝ է քա- ռասուն ձեռն, որ է վաթսուն ֆուլթ:

Գ.

Դ.

Դարձեալ Գ, Դ, Զ եւ Էին այս դասարկ տեղն ցուցանէ լինիլ եկեղեցւոյ գաւիթն

Ե.

Զ.

Է.

Ուղիղ գիծս այս ցուցանէ լինիլ որմն Սուրբ Նազարէր սահարին յարեւելից յարեւմուտ: 1795 Ապրիլ ամսոյ 9, ի Կալկարայ: Նոր նախնականութեան Առաջնորդի և հոգեւոր Կառավարչաց կարողական գրոյ մասին ի հետեւեալ թուոյն:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐԹՐԱՏՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
Մ. Գ. Փաղիաղեանց Վերահսուչ

«Ազգասէրի 60րդ թիւին մէջ 100,000 Կ. ուրբի նշանակուած է կտակին գումարը եւ 1րդ թւոյն մէջ կը խնդրէ գործակցութիւնը իր յաշտօնակիցներուն՝ Զմիւռնիոյ, Պոլսոյ եւ Թիֆ- լիզի, որպէս զի անոնք ալ օրինակելով յորդո- բեն Նոր-Նախիջեւանի եկեղեց. իշխանութիւնը այդ գումարը ձեռք բերելու հետամտելու հա- մար. եւ թէեւ Նոր-Նախիջեւան զրկուած է, կը գրէ, բայց հաստատ գիտենք թէ կըսէ կտակին օրինակը չէ գտնուած այն ժամանակ՝ նախի- ջեւան:

Հակառակ մեր պրպտումներուն աւելի բան չենք գիտեր այս կտակի մասին, բայց հաստատ գիտենք թէ Նոր-Նախիջեւան իր իրաւունքը ամբողջութեամբ չէ ստացած եւ թէ այդ կտակի գումարը ցարդ կը մնայ «Կալկաթայի Յիշատա- կաց Դպրին» քով:

Դադիաթեանց կը յաւելու նոյն յոդուածին մէջ «Յանցանել Դրոզիս ի Պարսից ի Մեծն Պոլիս

ակնատես և զեւ առ ժառանգս Տէր Ստեփան- նոսի յիշատակելոյ ի կտակին՝ եւ օրինակի միով, յորում որոշակի յիշէր «Եթէ ցլրումն եօթանա- սուն և հինգ ամաց, ո՛չ ջանացին հոգաբարձուք Ազգին ի Նոր-Նախիջեւան ի ձեռս բերել իւրեանց զայն ժառանգութիւն՝ ուրեմն այնուհետեւ անց- ցի նոյն ի Տէր Ստեփաննոս եւ ի ժառանգս նորայ»

Նոր նախիջեւան 66 տարի վերջ իր իրաւ- ունքը կը հաստատէ, հետեւաբար կտակը գոր- ծադրութեան դրուած է, վստահ ենք որ 1861 թուականը նկատի ունենալով այս մասին հե- տաքրքրողները անշուշտ մինչեւ 75 տարի պի- տի աշխատին բաժինը հանել թշուառ ու կարօտ ժողովուրդին, որու մասին ալ խորհած է Լու- սահոգի Մասն Բարաջան:

ԱՊՐԻԻՐՆԵՐ. — Ազգասէր 1846 թիւ 60, 61. — History of Arm. India Mes. Seth... Յի- շատկարան էջ 6րդ Էջն. եւլն:

30a

ՊԱԼԻ ՊԱԼԵԱՆ

1835-1911

Հանրաժամութ քանդակագործ արուեստագէտ Պալի Պալեան՝ ծնած է Կեսարիոյ Թաւա գիւղը 1835 թուականին և 13 տարեկան Պոլիս եկած է՝ իր մեծ եղբօրը միջոցով ժամանակին Հայ քանդակագործ վարպետներէն մէկուն աշխատանոցը իբրեւ աշակերտ մտնելու։ Երկու տարի աշակերտութենէ վերջ՝ հօրը ստիպումներու վրայ՝ վերադարձած է ծննդավայրը, քիչ յետոյ մեկնելու համար դէպի Ատանա և Թարուս, ուր բամպակի և ցորենի հօրենական առեւտուրին մէջ երեք տարի մնացած է։ Բայց սկսեալ և և կիսուտ թողուած արուեստին սիրովը կրկին խանդավառուելով՝ առեւտրական ասպարէզը թողած և իր քայլերը դէպի Պոլիս ուղղած է իր խեղճին բացարձակօրէն նուիրուելու համար։ Պալի Պալեան չնորհիւ գեղարուեստի համար ունեցած իր բնական ձիրքին և յոգնատանջ աշխատութեան՝ քիչ ժամանակուան մէջ՝ ինքնօգնութեամբ յաջողած է իր մասնաւոր աշխատանոցը հիմնել և հետզհետէ իրեն գրաւել ժամանակակից Հայ վարպետներու վստահութիւնը և համակրանքը։ Ծարտարապետ Պալեաններու գրեթէ ամէն ձեռնարկներուն մէջ իր գործօն դերը ունեցած և այդ ընտանիքին ամէնէն կարեւոր դէմքերուն մտերմութեանը մէջ ապրած է։ Սուլթան Ազիզ գնահատելով Հայ արուեստագէտին տաղանդը, զայն պալատական ճարտարապետ անուանած և քանիցս նիւթական և բարոյական քաջալերանքներ չնորհած է իրեն։ Էօթէնի կայսրուհին Պոլիս բրած այցելութեան միջոցին, ուղած է ճանչնալ Չըրաղանի պալատին արտաքական ոճով կառուցուած նշտնաւոր բաղնիքին հեղինակուոր վարպետը՝ զայն Բարիզ հրաւիրելու և այդ բաղնիքին յար և նմանը իր պալատներէն միոյն մէջ շինել տալու համար։ Սակայն 70ի պատերազմը արգելք կ'ըլլայ կայսրուհին ծրագրին գործադրումին և արուեստագէտը Պոլիս կը մնայ։

Սուլթան Համիտի կայսրութեան չըջանին, Պալի Պալեան, ցոյց տուած է իր տաղանդին չափը բազմաթիւ և կարեւոր կոթողներու կառուցմամբ, որոնք չէ ուղած ստորագրել վերին աստիճանի համեստութիւնով մը։

Պալի Պալեան իբրեւ մարդ՝ ուղարկուած Բիսպրից, որտեղ իր ժողովով սակայն մինչեւ իր վերջին արդարասէր այն հազուագիւտ դէմքերէն մէկն

էր, նոյն իսկ օտարները իր մասին խորին հիացումով կը խօսէին և ակնածանօք կը վերաբերուէին։ Իրեն համար ցեղական ու կրօնական խտրութիւն գոյութիւն չունէր։ Իբրեւ սկզբունք կը դառնէր գեղարուեստին միջազգայնութիւնը և տաղանդին գերիշխանութիւնը, իրեն համար Հայը, Թիւրքը և Յոյնը հաւասարապէս արժանի էին համակրանքի և քաջալերութեան, բաւ էր որ ցոյց տրուէր իրեն տաղանդ և գործունէութիւն։ Դուրսը, աշուկային մէջ, քիչ չէին ամէն ազգի պատկանող գործաւորապետներ և նոյն իսկ հասարակ գործաւորներ, որ մեծ ուսքա Պալիին ձեռքը չի սեղմէին յարգանքի և երախտագիտութեան զգայուններով սոսկորուած։

Պալի Պալեան ԳՅԻ Պօլսոյ ջարդին օրերուն Մեծ Ծուկային վերաշինութեամբը զբաղուած միջոցին՝ երբ բարձրագոյն հրամանաւ իր անձին ապահովութեանը համար զինուորներով շրջապատուած Պէշիքթաշի իր բնակարանը կ'առաջնորդուէր, խուժանին մէջէն բաժնէ և թէ «տհա՛ մեծ վարպետը, մեր հայրը կ'անցնի, հանդարտ կեցէք և զինքը բարեկեցէք»։

Դարձեալ նոյն տիտը օրերուն, իր բնակած թաղին մէջ, թախառական խուժան մը ուղած է զիչերուան հանդարտութենէն օգտուելով թաղին փոքրաթիւ հայ բնակչութիւնը սրէ անցնել, բայց թաղեցի թիւրքերէն տեղեկանալով Պալի Պալեանի և Պէշիքթաշի կառավարիչ համբաււոր Հաճի Հասան բաշային ու պատերազմական նախարար Բիզա բաշային միջեւ երկար տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցող մտերմական յարաբերութեանը՝ ինչպէս նաեւ՝ յիշեալներուն մօտ վարպետին ունեցած տղղեցութեան մասին, խուժանը վախցած է ջարդի ծրագիրը գործադրելու։

Հաճի Հասան բաշայի զաղտնի գեղատրութեամբ, ԳՅԻ վերջերք, արուեստագէտը ընտանեօք Պուլկարիա մեկնած է՝ բռնապետական ուժի մին հալածանքէն փախտական որդին տեսնելու և երկու տարիէ աւելի հոն մնալէ վերջ վերադարձած է Պոլիս ուր՝ այլեւս ծերացած և յոգնած կէս դարու ժրաջան և բեղուն գործունէութեանէն, բոլորովին կը քաշուի ասպրտէքէն, չի մոռնալով սակայն մինչեւ իր վերջին օրերը կարկինն ու թուղթը։ Արուեստագէտին

